

TÜRK DİPLOMATLARIN RAPORLARINA GÖRE SSCB’DE BÜYÜK TEMİZLİK DÖNEMİ’NDE ESKİ BOLŞEVİKLERİN VE KIZIL ORDU’NUN TASFİYESİ (1936-1938)*

 Mukaddes CANPOLAT^a

Öz

Büyük Temizlik, Bolşevikler arasında en kanlı iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Stalin dönemi ile ilgili en tartışmalı meselelerden olan Andrey Vişinski’nin başsavcılığını yürüttüğü SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti’nin yaptığı yargulamalarda uydurma iddianameler ile eski Bolşevik liderlerin ve Kızıl Ordu liderlerinin ortadan kaldırılması ile ilgili sorular hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bu çalışma, eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin yargulamalarının Türk diplomatların raporları çerçevesinde hem Türk diplomatlar hem de raporlarda yer verilen yabancı elçilik temsilcileri tarafından nasıl algılandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmaya Büyük Temizlik öncesinde Stalin ve muhalifler arasında yaşananlar, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın SSCB’nin iç durumunu anlamaya yönelik hamleleri ile bunun sonucunda yaşanan ilk iktidar kavgasının muhasebesi ve Türk arşivlerinin önemi ortaya konularak başlanmıştır. İki bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümünde Büyük Temizlik’e giden yolda yapılan idarî ve hukukî düzenlemelere değinilmiştir. Ayrıca Stalin’in Romain Rolland ile yaptığı röportajdan Eski Bolşevikleri yargılayan mahkemelerin niteliğini ortaya koyan kısımlar aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, Büyük Temizlik ile gerçekleştirilen mahkemelerin incelenmesine dayanmaktadır. Beş alt başlıktan oluşan ikinci bölümde ilk davadan Yejev’un tasfiyesine kadarki süreç arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiştir. İlk dava ile ilgili yorumlar, Stalin ve Troçki’nin açıklamaları ile verilmiştir. Ayrıca ikinci davada ortaya çıkan şüphelerin nedenleri anlaşılmaya çalışılmış, yabancı elçilerin yorumları kendi anılarına dayanılarak izah edilmiştir. Üçüncü alt başlık, Zekai Apaydın’ın olası savaşın öncesinde SSCB’nin yerini tayin etme girişimine ayrılmıştır. Üçüncü dava, kapalı olarak gerçekleşen ve bir gün süren mareşal ve generallerin yargılanmasıdır. Dava kapalı olduğundan içeriği değil davanın SSCB’ye etkisi değerlendirilmiştir. Türk diplomatlar, Fransa’nın SSCB ile 1935’te ittifak kurması nedeniyle yazdıkları raporlarında Fransız yetkililerinin yorumlarına yer vermiştir. Son bölümde ise sağcı liderlerin ve nihayet Yejev’un tasfiyesi anlatılmıştır. Türk Diplomatik Arşivi’nde erişime açılan belgelerin tanıklığında bütün Büyük Temizlik döneminde eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin tasfiyesi sürecinin betimlenmesinin hedeflendiği bu çalışmada raporların işaret ettiği meseleler de Sovyet arşivi

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bk. Mukaddes Canpolat, “Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022).

^a Yüksek Lisans, Serbest Araştırmacı, İstanbul/Türkiye, canpolatmukaddes@gmail.com

ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak meseleye ilişkin genel bir manzara ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Büyük Temizlik, Moskova Mahkemeleri, Stalin, Troçki, Türk diplomatlar.

THE PURGE OF FORMER BOLSHEVIKS AND THE RED ARMY DURING THE GREAT PURGE PERIOD IN THE USSR ACCORDING TO THE REPORTS OF TURKISH DIPLOMATS (1936-1938)

Abstract

The Great Purge marks a period of the bloodiest power struggle among the Bolsheviks. One of the most controversial issues of the Stalin era was the purge of former Bolshevik and Red Army leaders on fabricated indictments in trials before the Military Court of the Supreme Court of the USSR, headed by Andrei Vishinsky. This study aims to reveal how the trials of former Bolsheviks and Red Army leaders were perceived by both Turkish diplomats and representatives of foreign embassies in the reports of Turkish diplomats. The study started with the events between Stalin and the opponents before the Great Purge, the moves of the Turkish Foreign Ministry to understand the internal situation of the USSR and result of this the accounting of the first power struggle, and the importance of Turkish archives. In the first part of the study, which is divided into two parts, are mentioned the administrative and legal arrangements made on the way to the Great Purge. In addition, excerpts from Stalin's interview with Romain Rolland reveal the nature of the courts that tried the Old Bolsheviks. The second part of the study is based on the examination of the courts organised after the Great Purge. In the second section, which consists of five subheadings, the process from the first trial to the purges of Yejev is narrated from archive documents. Comments on the first trial are given together with the statements of Stalin and Trotsky. The reasons for the doubts arising in the second trial are tried to be understood, and the comments of foreign ambassadors are explained based on their own memories. The third sub-heading is Zekai Apaydın's attempt to locate the USSR in advance of a possible war. The third trial was a closed one-day trial of marshals and generals. Since the trial was closed, its impact on the USSR was analysed rather than its content. Turkish diplomats included the comments of French officials in their reports due to France's alliance with the USSR in 1935. The last chapter describes the purges of the right-wing leaders and finally Yejev. In this study, which aims to describe the entire Great Purge process through the testimony of the documents made available in the Turkish Diplomatic Archive, an attempt has been made to present a general view of the issue by utilising the Soviet archive and secondary sources.

Keywords: Soviet Union, the Great Purge, Moscow Trials, Stalin, Trotsky, Turkish Diplomats.

“ЧИСТКИ” СТАРЫХ БОЛЬШЕВИКОВ И КРАСНОЙ АРМИИ В ПЕРИОД МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ В СССР ПО СООБЩЕНИЯМ ТУРЕЦКИХ ДИПЛОМАТОВ (1936-1938)

Аннотация

Массовые политические репрессии (“Большая чистка”) знаменуют собой период самой

кровавой борьбы за власть среди большевиков. Одним из самых спорных вопросов сталинской эпохи была "чистка" бывших большевистских и красноармейских лидеров по сфабрикованным обвинениям. Эти дела рассматривались Военной коллегией Верховного суда СССР на процессах, государственным обвинителем на которых был Андрей Вышинский. Цель данного исследования - выявить, как отразились судебные процессы над бывшими большевиками и руководителями Красной Армии в отчетах турецких дипломатов и представителей иностранных посольств. В исследовании, прежде всего, рассматриваются противоречия между Сталиным и его противниками перед политическими репрессиями, а также попытки МИДа Турецкой республики разобраться во внутренней ситуации в СССР. Отмечается важность турецких архивов для рассмотрения данной проблемы. Данное исследование состоит из двух частей. В первой части затрагиваются административные и юридические нормы, принятые на пути к политическим репрессиям. В качестве источника привлекается, между прочим, текст беседы Сталина с Ролланом, который, как представляется, раскрывает характер показательных судов. Вторая часть основана на изучении материалов судов, организованных в период массовых политических репрессий. На основе архивных документов рассматриваются процессы вплоть до расстрела бывшего главы НКВД Ежова. Приводятся комментарии Сталина и Троцкого. Высказывания иностранных послов объясняются на основе их личных воспоминаний. Рассматривается попытка турецкого посла Зекая Апаидына выяснить позицию СССР перед возможной войной. Суд над маршалами и генералами, который был закрытым, анализируется не содержательно, а с точки зрения его влияния на СССР. Вызывает интерес, что турецкие дипломаты включали в свои отчеты комментарии французских чиновников, поскольку в 1935 году был заключен Советско-французский договор о взаимопомощи. В последнем разделе описываются "чистки" лидеров правого крыла и, наконец, Ежова. Цель исследования - представить "Большую чистку" в том виде, в котором она раскрывается в документах, хранящихся в турецком дипломатическом архиве. Вопросы, упоминаемые в отчетах, проанализированы с помощью советского архива и вторичных источников.

Ключевые слова: Советский Союз, Большая чистка, Московские процессы, Сталин, Троцкий, Турецкие дипломаты.

Giriş

Lenin'in vefatından sonra yaşanan iktidar mücadelesinde hâkim olan Joseph Stalin, Grigori Zinoviyev ve Lev Kamenev'den¹ (1923-1925) oluşan üçlü yönetim (Triumvira),

¹ Grigori Zinoviyev (1883-1936), Lenin'in İsviçre sürgünündeki yakın arkadaşlarından olan Zinoviyev, 1917'de silahlı ayaklanmaya karşı çıkmış sonrasında geri adım atmıştır. Lenin'in hastalığında Troçki'ye karşı Stalin ve Kamenev ile üçlü grup kurmuş, Stalin'in Tek Ülkede Sosyalizm teorisine karşı çıkarak Troçki ve Kamenev ile Birleşik Muhalefet'i kurmuştur. 1927'de partiden ihraç edilmiş, sürgün edilmiş 1934'te Muzafferler Kongresi'nde partiye tekrar dönmüş, Kirov suikastından sonra Ağustos 1936'daki davanın sonucunda infaz edilmiştir. Zinoviev, Gregory, "MARXISTS," erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/z/i.htm>
Lev Kamenev (1883-1936), Stalin'in sürgün arkadaşı olan Kamenev'in bunun dışındaki siyasi hayatı ve akıbeti Zinoviyev ile aynıdır. Kamenevi Leon, "MARXISTS," erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/k/a.htm#kamenev>

Lev Troçki'yi² saf dışı bırakmış ardından yaşadıkları fikir ayrılıkları neticesinde Troçki-Zinovyev-Kamenev "Birleşik Muhalefet"i oluşturmuş; Stalin, Nikolay Buharin, Aleksey Rikov ve Mihail Tomski gibi sağcı isimlerle ittifak kurmuştur. Stalin ve müttefikleri sol muhalefeti tasfiye etmeyi başararak Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde (SBKP) hâkim konuma gelmişlerdir. Troçki, Türkiye'ye sürgün edilmiş ve sol muhalefetin diğer üyeleri de Stalin ve sağcı liderlerin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır.

Stalin'in parti içerisinde tek hâkim olacağı 1929 yılında SBKP'deki (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) sağcılar tasfiye edilmiş, kolektifleştirme ve hızlı sanayileşme politikası yürürlüğe konulmuştur. Stalin böylelikle partide rakipsiz bir isim hâline gelmiş ve 1930-1936'da iktidarını sağlamıştır. SSCB'deki ve SBKP'deki bu iç çatışmaları takip eden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü (Aras) Bey, 13 Ocak 1930'da yurt dışındaki ülke temsilciliklerine gönderdiği bir yazıda temsilcilerden SSCB'nin iç ve dış durumunu ve görüşlerini bildirmelerini istemiştir. Aras, SSCB'nin iç durumuyla ilgili olarak hazırlanacak raporların neler içermesi gerektiğini sıralayarak raporların çerçevesini çizmiştir.³ Bu direktiften sonra Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'in hazırladığı ilk geniş kapsamlı raporda Stalin'in nüfuz ve yetkisi anlatılmış, sağcı liderlerin XVI. Kongre'deki "tövbe ve istiğfar" mahiyetindeki konuşmaları vurgulanmıştır.⁴

Büyük Temizlik'e kadar Stalin'in nüfuzunu sarsan en önemli olay Büyük Kıtık⁵ olmuştur ve bu olay özellikle sağcı liderlerin Stalin'e tepkisine yol açmıştır. Ryutin Platformu bu politikalara en sert tepki veren muhalif oluşumlardan olsa da sürgündeki muhalif lider Troçki, soldan gelen tepkilerin temerküz ettiği bir isim olarak öne çıkmıştır. Büyük Temizlik ise SBKP'deki muhalif unsurların tasfiye edildiği, Devrim'in ve Kızıl Ordu'nun önde gelen simalarının mahkemelerde yargılanarak kurşuna dizildiği büyük bir tasfiye dönemidir. J. Arch Getty ve Oleg V. Naumov'un kitabına başlık olarak kullandığı ifade ile "Bolşeviklerin kendilerini imha" ettiği bir harekettir.⁶

² Lev Davidoviç Bronştayn (1879-1940), Bolşevik İhtilali'nden sonra Bolşevik iktidarının ilk Dışişleri Halk Komiseri ve Kızıl Ordu'nun kurucusudur. Bolşevik İhtilali'ni başlatan St. Petersburg Sovyeti'nin başkanlığını yapan, Kızıl Ordu'yu örgütleyerek İç Savaş'ın Bolşevikler lehine kazanılmasında büyük rol oynayan Troçki, Lenin'in halefi olarak görülüyordu. Trotsky Leon, "MARXISTS," erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/t/r.htm>

³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34487.135865.48.

⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4. Tövbe ve istiğfar kavramı yabancı literatürde de karşılaşılan bir kavram olması açısından dikkat çekicidir. Moshe Lewin, bu konuda Stalin'in dinî eğitim geçmişini temel alarak bir açıklamada bulunmakta ve "sapma" kavramını da bu Ortodoks geçmişle ilişkilendirerek "birey" odaklı bir bakış sunmaktadır bk. Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 53. Getty ve Naumov'un ise *The Road to Terror* eserinde bunun tersi bir yorum geliştirdikleri görülmektedir. "Özür ritüeli" olarak nitelendirilen ve "parti'nin grup kodu ve söylem birliğinin sahnelenmesi şeklinde bir "grup" odaklı bakış sunulmaktadır, bk. J. Arch Getty & Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1999), 45.

⁵ Büyük Kıtık; Özel mülkiyetin ortadan kaldırılıp kırsalda kolektifleştirme politikasının yürütülmesine karşı Sovyet köylülerinin gösterdiği tepki neticesinde tarımsal üretim durmuş ve neticede milyonlarca insan, 1932-1933 Büyük Kıtık yıllarında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. R. W. Davies & Stephen G. Wheatcroft, *The Industrialisation of Soviet Russia 5: The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931-1933* (Londra: Palgrave Macmillan, 2009), 401.

⁶ J. Arch Getty ve Oleg V. Naumov'un Terör Dönemi'ni aktardıkları kitabı, "*Teröre Giden Yol: Stalin ve Bolşeviklerin Kendilerini İmhası 1932-1939*" başlığını taşımakta olup, henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Eserin künyesi için bk. 4. dipnot.

Diplomasi tarihi uzmanı Oleg Ken ve Aleksandr Rupasov, 1920’de başlayan yakın ilişkiler nedeniyle Türk diplomatların Moskova’da “en çok kayrılan ulus” olduklarını vurgulayarak Türk diplomatlara Dışişleri Halk Komiserliği’nde (Narkomindel) bir oda tahsis edildiğini ve burada Türk diplomatların Sovyet diplomatik yazışmalarının örneklerini görüp Politbüro üyelerinden bilgi aldıklarını belirtmektedir. Ken ve Rupasov Türk arşivindeki belgelerin Sovyet liderlerinin ruh hallerini ve Politbüro tartışmalarının daha ayrıntılı ve sistematik bir şekilde yansıtılabileceğini öne sürmüş dolayısıyla Türk arşivlerinin açılmasının Sovyet liderlerinin karar alma sürecinin incelenmesinde katkı sağlayacağını vurgulamışlardır.⁷

Ken ve Rupasov’un önemine işaret ettiği Türk Diplomatik Arşivi SSCB Fonu, 15 Mart 2021’de erişime açılmıştır. Ne var ki siyasî tarih alanında birincil kaynak olması nedeniyle kuşkusuz büyük önem arz eden bu diplomatik belgelerin tamamı erişime açılmamıştır. Türk diplomatlar, yazdıkları raporlarında bazı belgelere atıf yapmasına rağmen belge arşivde bulunmamaktadır ya da bazı belgelerin takdim yazısına yer verilirken takip eden sayfalar arşivde yer almamaktadır. Erişime açılmış arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış bu makalede, Sovyetlerin tartışmalı ve kaotik dönemlerinin başında gelen Büyük Temizlik döneminde eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin yargılamalarının Türk diplomatlarca nasıl algılandığı, raporlarında hangi hususları vurguladıkları, tahlil ve tespitlerinin kritiği gibi meseleler ele alınmış, Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın’ın ve Maslahatgüzar Ferruh Alkent’in raporları incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın çerçevesi, ilk yargılamanın başladığı 1936 yılından son mahkemenin gerçekleştiği ve tasfiye sürecini yürüten NKVD Başkanı Yejev’un tasfiye edildiği 1938 yılına kadar uzanmaktadır.

1) Eski Bolşeviklerin Tasfiyesi Öncesinde İdarî ve Hukukî Düzenlemeler (1934-1935)

Arşivdeki belgelerden idarî ve hukukî alandaki değişiklikler izlendiğinde bu dönemin ılımlı olmaktan ziyade kurumsallaşma ve yasallaşma atılımının yapıldığı bir dönem olduğu görülmektedir.⁸ Büyükelçi Hüseyin Ragıp Bey’in 28 Temmuz 1930 tarihli raporundan sonra, SSCB’de idarî anlamda ciddi değişiklikler yapıldığı görülmektedir. 8 Haziran 1934 tarihli “İşçi Merkezi Komitesi Kararı” ile yapılan ceza kanunundaki değişiklik bunun başında gelmektedir.⁹ Bu kanuna göre “vatana ihanet” bir suç olarak

⁷ Oleg N. Ken & Aleksandr İ. Rupasov, *Politbyuro TSK VKP(b) I Otnosheniya SSSR S Zapadnymi Sosednimi Gosudarstvami (konets 1920-1930-kh gg)* (St. Petersburg: Yevropeyskiy Dom, 2000), 65.

⁸ Bu dönemde Zinoviyev, Kamenev gibi eski muhalifler partiye tekrar alınmış, kolektifleştirme politikası sırasında kırsal kesime uygulanan kitlesel baskı son bulmuş, beş yıllık plandaki büyüme hızı düşürülmüştür, bk. Oleg V. Khlevniuk, *Politbyuro Mekhanizmy Politicheskoy Vlasti v 30-ye gody Podrobneye* (Moskova: ROSSPEN, 1996), 105. Dış politikada ise Milletler Cemiyeti’ne katılma gibi politik değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar döneme “ılımlı” veya Lewin’e göre “liberal ara dönem” karakterini veren niteliklerdir, bk. Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, 69-71. Bu dönemle ilgili ayrıca bk. Oleg V. Khlevniuk, *1937-y: Stalin, NKVD i Sovetskoye Obschestvo* (Moskova: Respublika, 1992), 31-45. Hitler’in iktidara gelmesiyle Batı ile ilişkilerini düzeltme yoluna giren SSCB, algıları değiştirmeyi nispeten başarmıştır. Öyle ki Batılıların gözünde “Kızıl Rusya pembeleşmiştir.” Bk. Khlevniuk, *Politbyuro*, 106.

⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5. 25 Şubat 1927’de yürürlüğe giren RSFC Ceza Kanunu’ndaki 58. Madde, çoğu 1934’te gerçekleştirilen değişiklikler ile karşı devrimci suçları tanımlamaktadır. Burada suçun “toplum için tehlikeli bir eylem veya ihmal” ya da “Sovyet düzenine karşı yöneltilen her eylem veya ihmal” olarak tanımlanması, bir kişinin eyleminden ailenin de sorumlu tutulmasını ortaya koyan “müşterek suç prensibi” esasen Büyük Temizlik dönemindeki yargılamaların hukukî altyapısını oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Monika

kabul edilmiş ve Sovyet hukuk sistemine “vatan” (*Rodina*) kavramı girmiştir.¹⁰ “Vatana ihanet suçu” işleyenler kurşuna dizilecek veya hafifletici sebepler söz konusu olursa on sene hapis ile mallarına el konulacaktır. Askerî görevlilerin hudut dışına çıkması durumunda, aile efradı suça ortak olmuş veya suçtan haberdar ise buluşa erenler dahil aile efradı beş seneden on seneye kadar hapis cezasına çarptırılacak ve mallarına el konularak cezalandırılacaktır.¹¹

Kanunu değerlendiren Leninkan (Gümrü) Konsolosu M. Selahaddin Bey, “Marks ve Engels gibi komünist inkılap rehberlerinin prensiplerine tamamen muhalif olan ‘vatan’ kelimesi”nin kullanıldığına dikkat çekmektedir.¹² Bu kanunun asıl önemi, Büyük Temizlik’in mahkeme kararlarına dayanak teşkil edecek olmasıdır. Diğer değişiklik, “college sistemi”nin (bir tür kolektif yönetim) kaldırılmasıdır. Gelişmeyi 21 Haziran 1934’te Ankara’ya bildiren Moskova Büyükelçiliği, bu karar ile o zamana kadar “college” tarafından idare edilen Komiserliklerin artık tümüyle Komiser’in sorumluluğu altında olacağını ifade etmektedir.¹³ Bu değişiklik, Sovyet idarî yapısında ciddi bir dönüşüme işaret etmektedir. Oleg V. Khlevniuk’un da tespit ettiği üzere kolektif liderliğin varlığı, Stalinizm için önemli bir tehditti. Yeni düzenlemeyle komiserliklerdeki kolektif liderlik yerini komiserlerin sorumluluğu altındaki idareye bırakıyordu.¹⁴ Vatana ihanetin suç olarak kabul edilmesi ve komiserin tek yetkili hâline gelmesi sonrasında atılan bir diğer kritik adım 10 Temmuz 1934’te OGPU’nun¹⁵ yerini NKVD’ye¹⁶ bırakmasıdır. Ayrıca aynı gün alınan karar ile “Casusluk, vatana ihanet ve benzeri suçlarla ilgili kovuşturmalar, SSCB Yüksek Mahkemesi askeri kolejlerine” devredilmiştir.¹⁷ Moskova mahkemelerinde eski Bolşeviklerin yargılandığı davalar askerî kolej eliyle yürütülmüştür.¹⁸ Büyük Temizlik döneminin hukukî altyapısını oluşturan bir başka kurum ise geleceğin NKVD Başkanı N. İ. Yejev’un¹⁹ başkanlığını yaptığı ve herhangi bir yargı kararına ihtiyaç duymayan NKVD

Kareniauskaitė, “The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917–1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR,” *Lithuanian Historical Studies* 20 (2015): 161-163.

¹⁰ Robert C. Tucker, *Stalin in Power The Revolution from Above 1928-1941* (New York ve Londra: W.W. Norton & Company, 1990), 325.

¹¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5.

¹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.4.

¹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136783.73.

¹⁴ Bk. Oleg V. Khlevniuk, *Stalin: New Biography of a Dictator*, çev. Nora Seligman Fovorov (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015), 137.

¹⁵ OGPU, Obyedinyonnoye Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye kısaltılmış hâlidir. Türkçesi: Tüm-Birlik Devlet Siyasî İdaresi.

¹⁶ Narodniy Komissariyat Vnutrennih Del: İçişleri Halk Komiserliği.

¹⁷ Franseco Benvenuti, “The ‘Reform’ of the NKVD, 1934,” *Europe-Asia Studies* 49/6 (1997): 1044-1045. Shearer ve Khaustov bu karar ile gizli polis gücünün arttığını “Milisler, çalışma kampları ve özel yerleşim yerleri idaresi ve hatta itfaiye idaresi, Yagoda’ya ve siyasi polise tabi kılındı,” ifadesi ile öne sürmektedir. Bk. David R. Shearer & Vladimir Khaustov, *Stalin and the Lubianka A Documentary History of the Political Police and Security Organs in the Soviet Union, 1922–1953*, (Yale University Press, New Heaven ve Londra, 2015), 159.

¹⁸ Eski Bolşeviklerin yargılandığı davaların hâkimi askerî kolejin başkanlığını yürüten Vasiliy Ulrih’tir. Ulrih bu görevi 1926’dan 1948’e kadar yürütmüştür. Bk. Marc Jansen & Nikita Petrov, “Mass Terror and the Court: The Military Collegium of the USSR,” *Europe-Asia Studies* 58/4 (2006): 590.

¹⁹ Nikolay İvanoviç Yejev (1895-1940), işçi bir ailenin işçi bir çocuğu olan Yejev, 1917’de Bolşevikler’e katıldı. İç Savaş sırasında Kızıl Ordu’da görev aldı. İç Savaş sonrasında siyasî kariyerinde ilerleyen Yejev, parti üyelerinin belgelerinin doğrulanması gibi kritik görevlerde bulundu. Kirov suikastı sonrasında Stalin’in yetkilendirmesiyle cinayette eski muhaliflerin dahil olduğunu kanıtlamak ile uğraştı. NKVD lideri Yagoda’nın beklentileri karşılamaması üzerine yeni NKVD lideri oldu, bu terör ve tasfiye dönemine adını (Yejovschina, Yejev’un Zamanı) verdi. “Nikolai Ivanovich Yezhov, “BRITANNICA,” erişim 31.05.2023, <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Ivanovich-Yezhov>

Özel Kurulu’dur.

Bütün bu idarî ve hukukî düzenlemeler, başta eski Bolşeviklerin yargılanması olmak üzere 1936-1938 yılları arasında gerçekleştirilen tasfiye sürecine dayanak teşkil edecektir. Alman ve Japon tehdidi ile Batı ile ilişkileri geliştirme arzusu ile yapılan yasal düzenlemelerin yanında kurumlarda merkezîleşmenin güçlendirilmesi tasfiyelerin dış ve iç etkenlerini de içerisinde barındırmaktadır. Eski Bolşeviklerin mahkeme önüne çıkarılmasını sağlayan bu düzenlemeler, sınıf savaşı düşüncesi üzerine inşa edilen devletin, sınıf düşmanlarına karşı yürüteceği mücadeleye bir hazırlık olmuştur.

a) Büyük Temizlik’in İşaretçileri

Pembeleşen Rusya’nın eski kızıl rengine kavuşması için bir silah sesi yeterli olmuştur. Leningrad (St. Petersburg) Parti Genel Sekreteri Sergey Kirov’un²⁰ Leonid Nikolaev tarafından 1 Aralık 1934’te parti merkezinde vurulması, Stalin ve diğer Sovyet liderlerinin terör politikasını yürürlüğe koymalarının gerekçesi olmuştur.²¹ NKVD’nin kurumsallaşması ve yargısız infazın önüne geçilmesi için çıkarılan yasalar da Kirov suikastından birkaç saat sonra Stalin’in kaleminden çıkan yasa ile hükmünü yitirmiştir.²² Bu yasaya göre “terör” suçluları, “1 Aralık Yasası” ile on gün içinde yargılanacak, iddianame sanıklara davanın görülmesinden bir gün önce verilecek, dava tarafların katılımı olmadan gerçekleştirilecek, temyiz ve af söz konusu olmaksızın infaz kararı derhal uygulanacaktır. Büyük Temizlik döneminde bu yasaya sık sık başvurulmuştur.²³ Medvedev böyle bir karara barış döneminde rastlanılamayacağını ifade etmiştir.²⁴ Stalin için sosyalizm hızla büyüdükçe sınıf savaşı da şiddetleneceğinden bir barış dönemi mümkün değildir.²⁵ Dolayısıyla sınıf savaşının olduğu SSCB’de muhaliflerin proletaryanın saflarında olmayacağından “muhalif” kalabilmeleri de mümkün değildir. Stalin’in bakışıyla muhalifler doğal “düşman” durumundadırlar.

Stalin, gazeteci Romain Rolland ile yaptığı röportajda da terör ve muhalifler ile ilgili zihniyetini açıkça yansıtmıştır. Stalin, Rolland’ın Kirov Suikastı sonrası yapılan cezalandırmalar ile ilgili sorusu üzerine “Sadece Batı’da değil aynı zamanda SSCB’de de

²⁰ Sergey Kirov (1886-1934); 1917 Devrimi öncesinde Bolşeviklere katılan Kirov, İç Savaş sırasında Kafkasya’da önemli görevler üstlenmiştir. Leningrad’a hâkim olan Zinovyevçiler yerine 1926 yılında Stalin tarafından Leningrad parti sekreterliğine getirilmiştir. Kirov, bu görevinde suikasta uğradığı 1 Aralık 1934 tarihine kadar kalmış ölümü Büyük Temizlik hareketinin başlatıcısı olmuştur. Sergei Kirov, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Sergei-Kirov>

²¹ Kirov Cinayeti ile ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Konuyla ilgili spekülâtif nitelikteki cinayetin Stalin tarafından işlendiği konusundaki suçlamaların Sovyet arşivlerinde karşılığı olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili bk. Matt Lenoe, “Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter”, *The Journal of Modern History* 74/2 (2002), 352-380. Olayın ardından 3 Aralık 1934’te İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, taziyesini bildirmiştir, bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.1. Sergey Kirov’un 6 Aralık’ta düzenlenen cenaze törenine Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar da katılmıştır, verdiği bilgiye göre onun dışında sadece Fransa’nın Büyükelçisi törene katılmıştır, bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.2.

²² Robert Conquest, *The Great Terror A Reassessment* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1991), 41-42.

²³ Khlevniuk, *Polithyuro*, 142.

²⁴ Roy Medvedev, *Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism* (New York: Columbia University Press, 1989), 341.

²⁵ Stalin, Nisan 1929’da sağ muhalefet ile Stalinist kadrolar arasındaki farkı sınıf mücadelesinin şiddetlenmesi görüşü olduğunu öne sürerek. Sosyalizmin kapitalist unsurlardan daha hızlı büyümesi nedeniyle ölümcül tehlikeyi sezen kapitalist unsurların direnişlerini güçlendireceğini savunmuştur. Stalin’in bu konuşması, muhalifleri kapitalist unsurlar ile aynı saflarda olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bk. J. V. Stalin, *Eserler*, C. 12, çev. Süheyla Kaya (İstanbul: İnter Yayınları, 1992), 41.

dostlarımız olduğu (nu göz önünde bulundurmalsınız)²⁶ ve Batı'daki dostlarımız düşmanlarımıza karşı azamî hoşgörüyü tavsiye ederken SSCB'deki dostlarımız acımasızlık talep ediyorlar; örneğin Kirov cinayetinin ilham kaynağı olan Zinoviev ve Kamenev'in kurşuna dizilmesini talep ediyorlar. Bunu da görmezden gelemeyiz" demiştir.²⁷ Kirov suikastı sonrasında özellikle yargılamaların başlamasıyla Stalin, Batı'daki dostlarından çok SSCB'deki dostlarını dinlemeye karar vermiştir. Yabancı elçilerin yorumlarına yansımından anlaşılacağı üzere SSCB'nin Batı'dan kopuşunun Stalin'in bu tercihiyle yakından ilgisi bulunmaktadır.

Stalin, Yejov'u Kirov cinayetinde eski muhaliflerin parmağını aramakla görevlendirmiştir. Yejov; Zinoviev ve Kamenev'in cinayetin kışkırtıcısı değil Stalin'in hayatına kasteden girişimin de "doğrudan organizatörleri" olarak sunmuştur. Yejov, ayrıca Kremlin içinde ve dışındaki beş terörist grubun tamamının Zinoviev, Kamenev ve Troçki ile bağlantılı olduğunu savunmuştur. Tüm bunlar, muhaliflerin "terörist" olarak adlandırılmasının çok uzak olmadığını işaretçisidir.²⁸ Röportajda suikast sonrasında yüzlerce kişinin kurşuna dizilmesine de değinen Stalin, bu isimlerin katiller ile doğrudan bağlantısı olmasa da yabancı ülkelerin ajanları oldukları gerekçesi ile kurşuna dizdiklerini söylemiştir. Stalin'e göre "iktidarın mantığı" budur. Bu adımları da iktidarın güçlü, sağlam oluşunun ve korkusuzluğunun işareti olarak görmektedir.²⁹

2) Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu Liderlerinin Tasfiyesi (1936-1938)

Kirov'un öldürülmesinden bir buçuk yıl sonra başlayan davalar, Büyük Temizlik Dönemi'nde eski muhaliflerin tasfiyesinin çerçevesini oluşturmuştur. Bu bölüme kadar aktarılan idarî ve hukukî değişikliklerin yapılacak temizlikte Stalin'in işlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu kararların Stalin'in zihnindeki daha kapsamlı bir planın parçaları olup olmadığını saptamak mümkün değilse de Stalinizm'in temel yapı taşlarından olan tasfiyenin kolaylıkla yürütülmesi adına yapılmış hazırlıklar olduğu düşünülebilir.³⁰

Zinoviev ve Kamenev'e, ilk Kirov Suikastı davasında ahlakî suç ortaklıkları nedeniyle sürgün cezası verilmiştir. Kamenev, daha sonra Kremlin Olayı'nda erkek kardeşinin eski eşinin isminin geçmesi nedeniyle sorgulanmış ve cezalandırılmıştır.³¹ Bu

²⁶ Parantez içi ifade İngilizce kaynaktan alınmıştır. Röportajın İngilizce kaynağı için bk. "Interview of Stalin," Revolutionary Democracy, erişim 25.02.2023, <https://www.revolutionarydemocracy.org/rdv23n1/rolland.htm>

²⁷ Röportajın Türkçe çevirisi için bk. Erdoğan Ahmet, "Stalin'in Romain Rolland ile röportajı," erişim 25.02.2023, https://www.academia.edu/44999738/Stalinden_%C3%87eviriler

²⁸ Marc Jansen & Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner People's Commissat Nikolai Ezhov 1895-1940* (Stanford: Hoover Institution Press, 2002), 32. Suikasttan sonra Stalin'in sadece partililer için hazırladığı "Kirov Yoldaş'ın Suikastından Çıkarılacak Dersler" adlı yazısında muhaliflerin Leningrad ve Moskova Merkezi olduğu belirtilmiştir ki bunlar 1936 Davası'nın suçlamaları olacaktır. Aynı zamanda muhalifler, "Beyaz Ordu" mensupları ile aynı kefeye konularak muhalifler karşı-devrimci teröristler ilan edilmiştir. Khlevniuk'a göre tüm bunlar eylemlerin "kabaca uydurulduğunu" göstermektedir. Bk. Khlevniuk, *Politbyuro*, 143.

²⁹ "Stalin'in Romain Rolland ile röportajı." Kirov suikastı sonrası arşive yansıyan tutuklamalara bakıldığında Ukrayna'daki aydın ve parti görevlilerinin (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137100.6.) Gürcistan'daki görevlilerin (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.44.) ve Türk kökenli aydınların (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.37.) tutuklanarak kurşuna dizilmesi veya tutuklanmaları tasfiyenin ve terörün kapsamının ne kadar geniş tutulduğunu gösterir niteliktedir.

³⁰ Stalin, Nisan 1929'daki konuşmasında bürokratik mücadele için tasfiyenin önemine vurgu yapmıştır. Bk. Stalin, *Eserler*, C. 12, 21-23.

³¹ Kremlin Olayı için bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 160-179. Stalin'in Kamenev'in sorgu tutanağı üzerine aldığı "Kamenev'in aptalca sorgulaması" şeklindeki notu hem sorgulamadan memnuniyetsizliğini yansıttığının yanı

cezalar, Ağustos 1936 davalarından hemen önce muhaliflerin “terörist” olarak kamuoyunun zihnine nakşedilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Rolland'ın bu dava duruşmalarının neden kapalı gerçekleştirildiği sorusuna Stalin, “Bize, bu beyefendilerin işlediği suçları, avukatlarının katıldığı açık bir duruşmada yargılamak onlara çok fazla onur kazandırabilir düşüncesi geldi” cevabını vermiştir.³² Bu cevap, mahkemelerin neden bir buçuk yıl gibi bir süreden sonra gerçekleştirildiğini anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir.

a) Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası

Uzun bir hazırlık devresinden sonra, Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası 19 Ağustos 1936 tarihinde başlayacaktır.³³ Bu, Kirov Suikastı Davası'nın aksine açık bir şekilde yapıldığından yabancı basın ve elçilik mensupları duruşmaları takip edebilmiştir.³⁴ Bu durumda Stalin'in Rolland'a söylediği “sanıklara onur kazandırma” ihtimalinin ortadan kalktığı söylenebilir. Duruşmalara Büyükelçi Apaydın'ın Türkiye'de bulunması nedeniyle Maslahatgüzar Ferruh Alkent katılmıştır. Mahkemenin suçlaması, Troçki'nin emir ve idaresinde devlete karşı suç işleyen bir Troçkist-Zinovyevist “Birleşik Merkez”in kurulduğu, bu merkezin Kirov suikastı talimatını verdiği ve tertibatından da sorumlu olduğudur.³⁵ Alkent, 23.08.1936 tarihli raporunda olayların fecaatine rağmen suçluların kolay itiraflarını ve neşeli havayı garip bulduğunu belirtmiştir.³⁶ Alkent, sanıkları yorgun ve bezgin görmüştür.³⁷ Eski muhalifler, terör faaliyetleri düzenlemekten sorumlu tutulmaktadır.³⁸ Sanıkların ifadelerine raporunda yer veren Alkent, bu

sıra olay ile ne kadar yakından dahil olduğunu da gösterir niteliktedir. Kremlin Olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Shearer & Khaustov, *Stalin and the Lubianka*, 174-184.

³² “Stalin'in Romain Rolland ile röportajı.”

³³ Maslahatgüzar Alkent'in, 14 Ağustos'ta Komünist Parti içerisindeki “görüş ayrılıkları” nedeniyle geniş çapta tutuklamalar yapıldığı haberini iletmiştir (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.43.) Sonraki gün ise aralarında Zinovyev ve Kamenev'in de olduğu 16 kişinin komünist liderlere suikast suçlamasıyla 19 Ağustos'ta yargılanacağını bildirmiştir (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.42.)

³⁴ Mukaddes Canpolat, “*Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938*,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022), 77. Robert C. Tucker, Sovyet Dışişleri Komiserliği (Narkomindel) Basın Şefi Yevgeniy A. Gendin'e dayandırarak Stalin'in bu davayı takip ettiğini yazmıştır. Bk. Tucker, *Stalin in Power...*, 367-368. Sovyet arşivlerindeki Stalin ile Kaganovic arasındaki yazışmalar ise bu tarihte Stalin'in güneyde tatilde olduğunu ortaya koymaktadır. Bk. Edt. Oleg V. Khlevniuk vd, *The Stalin-Kaganovich Correspondence, 1931-36*, çev. Steven Shabad (New Haven & Londra: Yale University Press, 2003), 316.

³⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.38. Yejev, 1935'te “Hizipçilikten Açık Karşı Devrimciliğe” başlıklı bir kitap yazmış, yazdığı bölümleri Stalin'e göstererek onayını almıştır. Bu kitap hiç yayınlanmamasına rağmen kitaptaki ana önermelerin mahkemenin zeminini oluşturmuştur. Buna göre 1920'lerin ortalarından itibaren muhalifler partiyeye dönse de ikiyüzlü bir tavır takınarak parti karşıtı hamlelerine devam etmiş ve terör eylemleri organize etmişlerdir. Bu suçlamalar, söz konusu kitabın önermelerinin davada resmileştirilmesi anlamına gelmektedir. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, 29.

³⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.41. Benzer bir tespiti davanın iki numaralı sanığı Troçki'nin oğlu Lev Sedov da değinerek sanıkları eski Bolşevikler ile gençler olarak ikiye ayırmış, gençlerin adeta bir eğlence partisinde gibi davrandıkları yorumunda bulunmuştur. Sedov, yaşlı Bolşeviklerin ise köktüğünü ve hatta Mračkovski'nin kan tükürdüğü ve bilincini yitirdiğini açıklamıştır, Sedov'un bu genç grubun 1936 yılı başında başladıkları itiraflarını eski Bolşevik liderlerden üç ay önce bitirdikleri gibi gençlerin ifadelerinin yüzlerce sayfa olmasına rağmen eski Bolşevik liderlerin itiraflarının birkaç sayfa olması da dikkat çekicidir. Bk. Lev Sedov, *Kızıl Kitap*, çev. Halil Çelik (İstanbul: Prinkipo Yayıncılık, 2008), 45-53. Bu davada yargılanan ve Troçki'nin sekreterlerinden Valentine Olberg'in sonraki yıllarda GPU ajanı olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 247. Lev Sedov'un yakın çalışma arkadaşlarından Mark Zborowski'nin de yıllar sonra GPU ajanı olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. Susan Weissman, “Mark 'Etienne' Zborowski: Portrait of Deception-Part 1,” *Journal of Socialist Theory* 39/4 (2011): 587-588.

³⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34. 2. Maslahatgüzar Ferruh Alkent'in hazırladığı raporun başında 26.08.1936 tarihli yazıya ek olduğu ibaresi varsa da bu belge henüz erişime açılmamıştır.

³⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34. 2-3. Eski muhaliflere yönelik kapitalizmi yeniden kurmak suçlaması için bk. Sedov, *Kızıl Kitap*, 27.

ifadelerde Birleşik Merkez'in ne zaman kurulduğu ve kimlerden oluştuğuna dair çelişkilere yer vermemiştir.³⁹ Alkent, Savcı Vişinski'nin⁴⁰ iddianamesinde Troçki'yi ezmek ve SSCB içerisinde muhalefete izin verilmeyeceğini ilgililere duyurmak gibi iki hedefi olduğunu tespit etmiştir. Yine Alkent'in duyularına göre mahkemelerin açık yapılmasının nedeni aynıdır.⁴¹

Stalin'in kamuya açık bir davada sanıklara "onur kazandırmama" hassasiyeti, Savcı Vişinski'nin tavırlarında da görülmektedir. Vişinski'nin sanıkların "sefil, iğrenç, alçak, kokmuş bir şaki çetesi" ve "insaniyetin tortusu, dünyanın en adi canilerinden bir takım faşist polis köpekleri" olduğunu belirtip nihayet "Bu kuduz köpeklerin kurşuna dizilmesini isterim" ile biten hakaretimiz sözleri Alkent'in de dikkatini çekmiştir.⁴² Eski devrimcilerin kendi davalarını savunmalarını bekleyen Alkent, sanıkların "mezbuhane" (*boğulan bir hayvan gibi*) davranışlarını devrimci hayatlarıyla bağdaştıramamıştır. Alkent'in bu yorumu için bir Hariciye yetkilisinin rapordaki notu, sanıkların psikolojisine dair değerlendirmelerine örnek niteliktedir: "Bu, artık dünyada hiçbir şey yapmasına imkân kalmadığını ve idealinin, davasının, her şeyinin kaybolduğunu gören ve zaten çok istintak (sorguya çekilme), ıstırap, sürgün filan görmüş olan ve hayatın zikzaklarından yorulan bir adamın halet-i ruhiyesi de olabilir."⁴³ Alkent, Stalin'i kapitalist ülkelerle uzlaşma taraftarı Troçki'yi ise devrimi yayma düşüncesi üzerinden radikal görmektedir. Alkent'in bu cümlesinin yanına Hariciye yetkilisi, Stalin'in bu tavrının nedenini açıklayarak "Ya Hitler Almanyası tehlikesi?" yorumunda bulunmuştur.⁴⁴ Buradan da görüldüğü üzere dış gelişmeler, teorideki farklılıkların bir amili olarak görülmektedir. Davanın sonucu, Alkent'in raporunun satır arasında gizlidir. Alkent, Lenin zamanındaki Politbüro'dan kalan tek kişinin Stalin olduğunu yazarak iktidar savaşının nihaî galibini

³⁹ İfadeler için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 3-14. Bu çelişkiler için bk. Sedov, *Kızıl Kitap*, 68-75.

⁴⁰ Andrey Yanuaryevič Vişinski (1883-1954); Menşevik kökenli hukukçu ve diplomat, 1917'de Lenin'in tutuklanması emirlerinden birine imza atmıştır. Azerbaycan'da tanıdığı Stalin ile tekrar yakınlaşarak 1925'te Moskova Üniversitesi'nin rektörlüğüne getirildi. 1935'te sonradan Başsavcılık adını alacak SSCB Kamu Savcılığı makamına yükselen Vişinski, Büyük Temizlik'in hukukî altyapısını oluşturmada Stalin'in yardımcısı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arkady Vaksberg, *Stalin's Prosecutor: The Life of Andrei Vyshinsky*, çev. Jan Butler (New York: Grove Weidenfeld, 1991).

⁴¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 14.

⁴² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 14-15. Aynı raporun yedinci sayfasında görülen olayda Vişinski Kamenev'e "1933'teki partiye sadakatiniz yalan mıydı," sorusuna Kamenev'in "yalandan beter" şeklinde cevap vermesi en sonunda Vişinski'nin Kamenev'in verdiği cevaplar üzerine Zinoviyev'e yaptıklarının "ihamet, alçaklık, ikiyüzlülük" olarak kabul edip etmediğini sorması ile Zinoviyev'in "Evet," cevabını vermesi sanıkların "onur kazanma" ihtimalini dışlayan vakalardır.

⁴³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 17-18. Troçki, sanıkların psikolojik durumunu Edgar Allan Poe'nun "Kuyu ve Sarkaç" adlı öyküsünün kahramanının durumuna benzeterek, Stalinizm'in tıpkı Engizisyon mahkemelerinde olduğu gibi ölümün yavaş ve sistematik bir şekilde gelmesiyle kurbanların terörize edildiğini ve psikolojik olarak paramparça edildiğini savunur, Bk. Kolektif, *Writings of Leon Trotsky 1936-1937* (New York: Pathfinder Press, 1978), 96.

⁴⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 20. Litvinov'un Apaydın'a Almanyaya'nın saldırgan politikasına tavır alınmaması durumunda Milletler Cemiyeti'nin ortadan kalkacağı ve savaşın başlaması ile ittifaklar sistemine girileceğinden bahsettiği görüşme bu tehlikeye işaret eder. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34993.138036.2. Hitler'in Ren Bölgesi'ne girme emri vermesi ve Lokarno'yu tanımadığını belirttiği konuşmasından sonra Litvinov'un Menemencioglu ve Apaydın'a Milletler Cemiyeti'nin Almanyaya'ya karşı ortak tavır almaması durumunda hayatını sürdüremeyeceğini, Almanyaya'nın Avusturya'yı ilhak edeceğini ve hatta Çekoslovakya'nın bir kısmını işgale mâni olunamayacağını bunun da genel bir savaşa neden olacağını belirttiği görüşmesi de buna örnek verilebilir. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35231.138611.40.

ilan etmiştir.⁴⁵

Davanın sona ermesi üzerine Stalin, Genrih Yagoda'nın⁴⁶ Troçkist-Zinovyevist merkezi ortaya çıkarmakta geç kaldığını Politbüro üyelerine duyurarak Yagoda yerine bu merkezi açığa çıkaran Yejev'un NKVD'nin başına geçmesini teklif etmiştir.⁴⁷ Maslahatgüzar Alkent, 29 Eylül 1936'da gönderdiği yazısında bu değişimin nedenini "ihtilal davası dolayısıyla Kremlin'e karşı vaziyet alması", "Kızıl Ordu'da tevkifata girişmesi" buna karşı çıkan "(Kliment) Voroşilov⁴⁸ ile aralarında ihtilaf çıkması," son olarak Troçkist hareketin ülkeye yayılması ve OGPU'nun kararsızlığı olarak kaydetmiştir.⁴⁹ Tüm bu nedenlerin -Kızıl Ordu hariç- yukarıda da izah edildiği üzere Sovyet arşivlerinden doğrulandığı görülmektedir.

Böylece ilk dava, sadece solcu eski Bolşeviklerin değil aynı zamanda tasfiyeleri yürütmekte istenen verimi sağlamayan Yagoda ve ekibinin de tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Bu tasfiyeler, Apaydın'ın 22 Ekim 1936 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere dava üzerinden iki ay geçmesine rağmen dışişleri kulisinde yaşananların etkisinin sürmesine neden olmuştur. İdamların yabancıları dehşete düşürdüğünden bahseden Apaydın, sanıklara tanınan af talebinin hükümet tarafından kabul edilmeme nedenlerini ve bu idamların içerideki etkilerini araştırmaya koyulduğunu yazmıştır.⁵⁰ Apaydın'ın dava ile ilgili iki tespiti söz konusudur: Birincisi, Davanın Komünist Parti içerisindeki muhalefeti boğmak için yapıldığı; ikincisi ise itiraflarda şüpheye düşecek nokta olmadığıdır. Maslahatgüzar Alkent'in davadaki duruşmaların sadece birine katıldığı bilgisinden sonra Apaydın, Rus şair ve Sovyet makamlarına yakın bir isim olan Litvanya elçisi Jurgis Baltrusaitis ve Yunan elçi Jean Papas'tan aldığı bilgileri aktarmıştır.⁵¹ Apaydın, Papas'tan Zinovyev'in ifadesinden önce bir dilekçe verdiği ve ifadesini bu dilekçeye yapacağını duruşmada belirttiğini öğrenmiştir. Apaydın, bu dilekçeyle ilgili kayda dava

⁴⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 17.

⁴⁶ Genrih Yagoda (1891-1938); 1907'de Bolşeviklere katılan Yahudi kökenli Yagoda, 1920'den 1936'ya kadar çeşitli adlar alan Sovyet gizli polis teşkilatının yönetici pozisyonunda bulunmuştur. NKVD Komiserliği'nden sonra İletişim Komiseri olan Yagoda, Nisan 1937'de tutuklandı; suçlarının yargılandığı duruşmalarda önce çarlık sonra Nazi ajanı olmakla suçlanarak 15 Mart 1938'de infaz edildi. Genrikh Grigoryevich Yagoda, "OXFORD REFERENCE," erişim 01.06.2023, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803125233232>

⁴⁷ Stalin, 25 Eylül 1936'da Kaganoviç, Molotov ve diğer Politbüro üyelerine gönderdiği yazısında; "Yejev yoldaşın İçişleri Halk Komiseri olarak atanmasını kesinlikle zorunlu ve acil buluyoruz. Yagoda'nın, Troçkist-Zinovyevci bloğu teşhir etme konusunda görevinin başında olmadığı açıkça ortaya çıktı. OGPU bu konuda dört yıl gecikti" diyerek Kirov suikastı sonrasında gayri resmi olarak görevlendirdiği Yejev'u resmen NKVD'nin başına getirmiştir. Yazının kaynağı için bk. Edt. Khlevniuk vd., *The Stalin-Kaganovich Correspondence*, 359-360. Neden "dört yıllık gecikme" denildiği sorusuna yanıt olarak bk. Khlevniuk, *1937-y...*, 10. Yejev'un Stalin'in bizzat kendisine ve Kosirov'a Kirov'un katillerini Zinovyevçiler arasında araması gerektiğini ve karşı çıkan Yagoda'yı dövmekle tehdit ettiğini açıkladığı konuşması için bk. Khlevniuk, *1937-y...*, 46-47.

⁴⁸ Kliment Voroşilov (1881-1969); 1906'da Bolşeviklere katılan ve İç Savaş sırasında askerî görevler üstlenen Voroşilov, 1925'te Donanma ve Ordu İşlerinden Sorumlu Halk Komiseri oldu, 1934'te Savunma Halk Komiserliği adını alan bu kurumun başında 1940 yılına kadar kaldı. 1941-1944'te Devlet Savunma Komitesi üyesi olan Voroşilov, Politbüro üyesi olsa da Stalin'in ölümüne kadar arka planda kaldı. Stalin'in ölümü sonrasında Yüksek Sovyet Başkanlığı'nın başkanı olmuş 1960 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Kliment Yefremovich Voroshilov, "OXFORD REFERENCE," erişim 01.06.2023, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803120240618?rskey=KINHod&result=7>

⁴⁹ BCA, TDA, Yer No: 571, Fon No: 34846.137077.36.

⁵⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32. Rapor, kurye veya şifreli telgraf yoluyla değil daha hızlı ulaşması açısından Finlandiya yolu ile Türkiye'ye dönecek Afyonkarahisar Milletvekili Akosmanoğlu İzzet Bey tarafından gönderileceği kaydedilmiştir.

⁵¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 1.

tutanaklarında rastlamadığını dilekçenin mahkemede de okunmadığını belirtmiştir. Apaydın'ın öğrendiğine göre dilekçede "rejimin hayatı ve ülkenin selameti için muhalefeti ortadan kaldırmak adına kendi nefislerini feda ederek istenen ifadeyi verecekleri" yazılıdır.⁵² Baltrusaitis, tüm olayların arkasında Yagoda'nın olduğunu bunu da Stalin'e tahakküm edebilmek için yaptığını ve yerine geçen Yejov'un daha ılımlı olduğunu Apaydın'a söylemiştir.⁵³ Apaydın, halkta bir panik havası olduğunu belirtmiştir. Apaydın'a göre dava, tutuklama ve tasfiyeler; ülkede muhalefeti bastırmak, dünya ihtilalini bekleyen ve teşvik eden Troçkist akımları imha ederek uluslararası ilişkilerde SSCB'nin itibarını yükseltmek için yapılmıştır.⁵⁴ Apaydın'ın da Hariciye yetkilisi gibi SSCB'deki iç gelişmeleri dış gelişmeler bağlamında değerlendirdiği görülmektedir. Bu itibar, Stalin'in Troçki'ye nazaran ılımlı ve Batı ile uzlaşmaya açık biri olduğu iddiasına dayansa da yaşanan tasfiye dalgasının yarattığı istikrarsızlığın bu iddianın öne çıkmasını engellediği görülmektedir.

b) Paralel Merkez Davası

Apaydın'ın 8 Ekim 1936'da Ankara'ya Karl Radek,⁵⁵ Yuri Piyatakov⁵⁶ ve Grigori Sokolnikov'un⁵⁷ tutuklandıklarını ve siyasî hayatlarının bittiğini bildirmesinden üç ay sonra bu isimler mahkemeye çıkarılmış böylece Büyük Temizlik'in ikinci evresi

⁵² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 2. Bu ifadelerin makul olduğu söylenebilir. Zinovyev, Stalin'e yazdığı mektupta tek arzusunun kendisinin düşmanı olmadığını kanıtlamak olduğunu, bunun için her şeyi yapacağını yazmıştır. Bk. Vadim Z. Rogovin, *1937 Stalin's Year of Terror*, çev. Frederick S. Choate (Michigan: Mehring Books, 1998), 5. Conquest'in Zinovyev'in sorgusu sırasında ona Almanya ve Japonya'nın 1937 baharında SSCB'ye saldıracağından, Troçkizm'in politik olarak yıkılmasının zorunlu olduğundan bahsetmesi hem arşiv belgelerinde hem de ikincil kaynaklarda rastlanan bir durumdur. Bk. Conquest, *Stalin ve Kirov Cinayeti*, 120. Oleg Khlevniuk'a göre savaşa hazırlıklı olmanın iki yönü söz konusudur: Güçlü bir askerî ekonomi ve güvenli vatan. Güvenli vatan ise iç düşmanların yok edilmesini gerektirmektedir. Khlevniuk, Stalin'in ve Stalinist rejimin bu doğasını Bolşeviklerin savaş sırasında iktidara gelmesine ve İç Savaş deneyimine dayandırmaktadır. Bk. Khlevniuk, *Stalin...*, 152.

⁵³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 3-5. Baltrusaitis'in daha sonra yanlışlanan bu görüşleri Sovyet yetkililerin duyulmasını istediği şeyleri aktardığını düşündürmektedir. Yejov'un göreve gelmesi her ne kadar partililerce, hatta daha sonra yargılanacak Buharin gibi partililer tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Bk. J. Arch Getty & Oleg V. Naumov, Yezhov: *The Rise of Stalin's "Iron Fist"* (Londra: Yale University Press), 1. Ancak Yejov, ılımlılığın aksine Çeka'yı beş yıl gecikmekle suçlamıştır. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, 50.

⁵⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 5-6.

⁵⁵ Karl Radek (1885-1939?); Yahudi kökenli komünist yazar. Lenin ile 1915'te tanışan Radek, 1917 Devrimi sonrasında Almanya'da devrimi örgütlemek için çalıştı. Rusya'ya 1919'da dönmesiyle Komintern'de önemli görevler üstlenen Radek, 1923'te tekrar Alman devrimi için çalışsa da fiyaskoyla sonuçlandı. Stalin ve ekibi Radek'in Komintern'deki görevini sonlandırmak ve onu partiden atmak için bu fiyaskoyu kullandı. Troçki'nin tasfiyesi ile Troçkistlerden birisi olduğundan sürgüne gönderildi. Radek, 1929'da muhalif görüşlerinden vazgeçerek İzvestiya gazetesinde yazar olarak yaşamına devam etti. 1937'de Paralel Merkez Davası'nda yargılanarak hapse mahkûm edildi, ölüm tarihi şüphelidir. Karl Radek, "BRITANNICA," erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Karl-Radek>

⁵⁶ Yuri Piyatakov (1890-1937); Bolşevik ekonomist. Ukrayna'da devrimi örgütleyen Sokolnikov, İç Savaş sonrasında Ulusal Ekonomoi Yüksek Konseyi'nde başkan yardımcısı oldu, 1923'te Merkez Komitesi'ne seçildi. Stalin'in solcuları tasfiyesiyle Troçkist olması nedeniyle 1927'de Merkez Komitesi'nden ihraç edildi. Muhalif görüşlerini 1928'de terk ederek partiye katıldı ve 1930'dan 1936'ya kadar önemli iktisadî kurumlarda yöneticilik yaptı. Paralel Merkez Davası'nda yargılanarak Ocak 1937'de infaz edildi. Georgy Leonidovich Pyatakov, "BRITANNICA," erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Georgy-Leonidovich-Pyatakov>

⁵⁷ Grigori Sokolnikov (1888-1939); Troçki'nin arkadaşlarından olan Sokolnikov, Maliye Komiserliği yapmıştır. Aralık 1925'teki Komünist On Dördüncü Kongre'de, Stalin'in Genel Sekreter olarak görevden alınması çağrısında bulundu. Çağrısı reddedildi ve Sokolnikov Politbüro'daki yerini kaybetti. 1929-1932 yılları arasında SSCB'nin Londra Büyükelçiliği görevini üstlendi. Paralel Merkez Davası'nda yargılanan Sokolnikov hapse mahkûm edildi ve 1939'da öldü. Grigori Sokolnikov, "SPARTACUS EDUCATIONAL," erişim 01.06.2023, <https://spartacus-educational.com/RUS-Grigori-Sokolnikov.htm>

başlamıştır.⁵⁸ Birleşik Merkez’in yedeği olarak 1933’te Troçki’nin emriyle kurulduğu iddia edilen “Paralel Merkez”in mensupları olarak yargılanan sanıklar ise terör, casusluk, Kızıl Ordu’nun kudretini kırmak, rejimi değiştirerek kapitalizm ve burjuvazi iktidarını getirmek ile suçlanmışlardır.⁵⁹ Bir gün sonra ise bu suçlamalara ek olarak Ukrayna’yı Almanlara, Sahalin’i ise Japonlara vermek yani sosyalist anavatanı parçalamak gibi daha ağır iddialar eklenmiştir.⁶⁰

Davada sanıkların ifadesinde geçen isimlerin bir sonraki davanın sanıkları olması nedeniyle Mareşal Tuhaçevski’nin⁶¹ adının davada geçmesi Alman basınında Voroşilov’un Stalin’e isyan ettiği, Tuhaçevski’nin tutuklandığı, (Maksim) Litvinov’un⁶² makamından ayrıldığı veya Moskova’dan uzaklaştırıldığı söylentilerine yol açmıştır. Bunun üzerine Litvinov’un yardımcısı Stemenyakov’dan⁶³ bilgi talep eden Apaydın, bu iddiaların Sovyet hükümetinin işlerini karışık göstermek için Alman kaynakları tarafından uydurulduğu cevabını almıştır. Apaydın, bu iddiaların Yahudileri iş başından almak ve Litvinov’un yerine Tayirov’u getirmek kadar ileri gittiğinden bahsederek mevcut “şanssızlık” nedeniyle Sovyet ricali arasında bir emniyetsizlik yaratmak amacıyla bu iddiaların ortaya atıldığını düşünmüştür.⁶⁴ Bu söylentiler, SSCB’de istikrarsızlık olduğu düşüncesinin dışavurumudur. Kadroların her şeyi belirlediği SSCB’de, yaşanan tasfiyelerin “istikrarsız bir ülke” imajını beslemesi beklenebilir.

Eski Bolşeviklerin tasfiyesinin ikinci ayağı olan dava, 21 Ocak 1937’de başlamıştır.

⁵⁸ Belgenin ek kısmı erişime açılmışsa da önceki kısmı erişime açılmamıştır. Aynı belgede Apaydın, sağcı liderlerden Rikov’un daçasında (kır evi) rahat yaşadığı hatta otomobil de tahsis edildiğini yazmıştır. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.30. Tarih: 08.10.1936. NKVD Komiserliği görevine yeni başlayan Yejev, bu isimlerin yargılanmadan idam edilmesini istemişse de bu yazısını Stalin’e göndermemiştir. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin’s Loyal Executioner*, 51.

⁵⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.26.

⁶⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.27. Yıllar sonra Çuyev ile görüşen Molotov, Troçki’nin bile toprak verme ihtimalini dışladığını söyleyerek bu iddiaları, “sahtecilik” ve “abartma” olarak değerlendirmiştir. Bk. Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor Stalin’in Sağ Koluyla Yapılan 140 Görüşme*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu & Suna Kabasakal (İstanbul: Yordam Kitap, 2007), 340.

⁶¹ Mihail Tuhaçevski (1893-1937); askerî bir eğitim alan Tuhaçevski, İç Savaş’ta orduda önemli görevler üstlenmiş, Kızıl Ordu’nun modernleştirilmesi ve silahlandırılmasını idare etmiştir. 1935’te Mareşal olan Tuhaçevski, Kızıl Ordu’daki tasfiyeler neticesinde yargılanarak Haziran 1937’de infaz edilmiştir. Mikhayl Tukhachevsky, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Mikhayl-Tukhachevsky>

⁶² Maksim Litvinov (1876-1951); Bolşevik diplomat. Tutuklandığı sırada Avrupa’ya kaçan Litvinov, 1903’te Bolşevikler’e katılmıştır. Devrimin gerçekleşmesiyle Londra’ya diplomatik temsilci olarak atandı ancak 1918’de propaganda faaliyetinden tutuklanıp Ocak 1919’da serbest bırakıldı. SSCB’nin Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı heyetinin başını çeken isimlerdendir. Almanya’ya karşı Batı ile ittifak düşüncesinin savunucularından olan Litvinov, 1930’da başladığı Dışişleri Halk Komiserliği görevinden Naziler ile ittifak öncesinde Yahudi olması nedeniyle Mayıs 1939’da görevinden alınmıştır. Maksim Litvinov, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Maksim-Litvinov>

⁶³ Boris Stomonyakov (1882-1942); Bulgaristan doğumlu Bolşevik diplomat. Devrimci faaliyetleri nedeniyle Rusya’dan sürgün edilen Stomonyakov (belgelerde Stemenyakov olarak geçmektedir) 1905’te Belçika’da Litvinov ile yakından çalıştı. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda Bulgar ordusunda görev aldı. Devrimden sonra Rusya’ya dönerek Dışişleri Komiserliği’nde görev aldı. 1934’te Litvinov’un yardımcısı oldu, 1938’de tutuklandı ve 1941’de infaz edildi. Stomonyakov Boris Spiridonoviç, “MEMORY KOMMUNARKA,” erişim: 02.06.2023, https://memory-kommunarka.ru/person/3766/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_1882

⁶⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35212.138573.19. Bu iddialardan birkaç ay sonra Tuhaçevski tutuklanmış, Litvinov iki sene sonra görevden alınmış, Yahudilerin tasfiyesi ise Stalin’in ölümüne kadar devam etmiştir. Bu durumda Alman kaynakların öngörülü iddialarda bulunduğu söylenebilir. Molotov, göreve geldikten sonra Stalin’in kendisine Narkomindel’deki Yahudileri temizlemesi talimatını verdiğini söylemiştir. Bk. Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, 294.

Önceki davaya katılmayan Apaydın, bu davayı takip etmiş, 29 Ocak 1937 tarihli raporunda sanıkların hakkında ekonomik sabotaj yaparak rejimi değiştirmek ve faşistlerin fiilî müdahalesi ile iktidara gelmeleri durumunda toprak vermekle suçlandıklarına yer vermiştir.⁶⁵ Apaydın, sanıkların önce iddiaları doğal bir içgüdü ile reddettiklerini savcının “İfadeni inkâr mı ediyorsun,” tehdidi karşısında özür dileyip hatırlayamadıklarını belirterek ifadelerini kabul ettiklerini hayretle aktarmaktadır. Apaydın bu hâli “mekanik bir boyun eğme” olarak yorumlamıştır.⁶⁶ Elde hiçbir delil olmamasına rağmen, sanıkların ihanet suçlamasını kabul etmelerini Apaydın iki nedene bağlamaktadır:

“Ya bu adamlar masumdur da kendilerine ölüm tehdidi altında veya çoluk çocuklarının öldürülmesi tehlikesi ileri sürülerek, ya ilaç içirilerek ve manyetize edilerek istenilen şeyler söyleniyor ve bu itiraflar yaptırılıyor yahut da bu adamlar haindir de o kadar çok elemanları ve taraftarları var ki kaç senedir takip ettikleri bu konspirasyon içinde Sovyet hükümeti şimdiye kadar gözle görünür hiçbir emareye sahip olamamıştır. Her ikisi de hükümet otoritesi için zaaf alametidir.”⁶⁷

Apaydın’ın SSCB’deki otorite zaafını ilk kez kaydetmesi, SSCB hakkında değişen fikirlerin bir yansımasıdır. Sanıkların masum veya hain olmasının bu zaafı ortadan kaldırmayacağı vurgusu ile SSCB’nin uluslararası itibarını artırmak için davalardan beklediği sonuca ulaşamadığını da ortaya koymaktadır.

Apaydın, Troçkist suçlamasıyla tutuklananların yüz binleri geçtiğini, kumandan ve ordudaki parti komiserlerinin de tutuklular arasında bulunduğunu kaydetmiştir. Apaydın, İngiltere Büyükelçisi Lord Chilston’a göre Sovyetler’in dışlayıcı politikasının dış politikasında dahi bir istibdat havası yarattığını belirttiğini, Sovyetler için ya dost ve müttefik olduğunu bitaraf ve alakasız tavır alındığında ise ülkelerin düşman olarak görüldüğü yorumunu paylaşmaktadır.⁶⁸ Apaydın’ın yorumunu aktardığı bir diğer isim, Fransa Büyükelçisi Robert Coulondre’dır. Apaydın’ın aktardığına göre Coulondre, aleni bir şekilde “Bu komediyi acaba bize göstermekle ne fayda umuyorlar,” demiştir.⁶⁹ Avukat olan ABD Büyükelçisi Joseph Davies, Apaydın’a SSCB’de sanıklara farklı bir prosedür

⁶⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23. 1-2. Rapordaki tarih 29 Ocak 1937, raporun Daire III’e teslim tarihi ise 26 Şubat 1937’dir. Bu bilgilere rağmen arşivde belge tarihi olarak 7 Eylül 1937 yazılmıştır.

⁶⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23. 3. Apaydın’ın hayret ettiği bir diğer mesele ise temel hukuk prensiplerinden olan sanıkların aleyhlerindeki ifadelerine karşı korunması ilkesinin göz ardı edilmesidir ki önceki davada bu hassasiyetin söz konusu olmadığı hatırlanacaktır.

⁶⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 3-4.

⁶⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 4. Bu cümlelere benzer şekilde SSCB’yi ziyaret eden Falih Rıfki Atay, bir Sovyet yetkilisinden Türkiye’nin bir emperyalist harbinde ya set ya sıçrama yeri olacağını, kendilerinden bundan ancak rejim beraberliği ile emin olacaklarını söylemiştir. Bk. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008), 646.

⁶⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 4. Anılarından görüldüğü kadarıyla Coulondre’nin bu tepkisi itirafların yalan olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Coulondre’nin anılarında Apaydın’ın sanıkların ifadeleri ile yaptığı yorumda sanıkların bir “otomatizm” tarafından harekete geçirildiğini belirtmesi Apaydın’ın “mekanik boyun eğme” yorumu ile aynı olduğu görülebilir. Coulondre, sanıkların bu ifadelerinin önceden öğretildiği sonucuna vararak Piyatakov’un ifadesinden sonra “Bu doğru değil yalan söylüyorsun, kendine yalan söylüyorsun,” demek istediğini yazması da komediden çok trajediye tanık olduğunu göstermektedir. Bk. Robert Coulondre, *De Staline à Hitler: Souvenirs de Deux Ambassades 1936-1939* (Paris: Hachette, 1950), 88-89. Apaydın ve Coulondre dışında Troçki de benzer şekilde davanın bir insanların yargılanmasından çok otomat yani robotların yargılanması olduğunu ifade etmiştir. Bk. Kolektif, *Writings of Leon Trotsky 1936-1937*, 175.

uygulandığını, ABD’de sanıkların korunduğunu burada ise korumadan mahrum bırakıldıklarını belirterek “Anlaşıyor ki Stalin muhalefet istemiyor. Fransa İhtilali de böyle devreler geçirdi. Tarih tekerrür ediyor” demiştir.⁷⁰ Coulondre’nin duruşmaların dramatik yönünü vurgulaması ile Davies’in realist bakışı, diğer diplomatlar arasındaki görüş farklılığının arka planını yansıtmaktadır.

Sanıklar ile ilgili tek kaygı mekanik boyun eğmelerinin ve hukukun işleyiş şekli dışında Apaydın’ın vurguladığı üzere verilen cezaların adil olmadığı düşüncesidir. Piyatakov ve Serebriyakov’un⁷¹ idam cezası almasına rağmen aynı suçu işleyen Radek ve Sokolnikov’un on sene hapisle kurtulduğunu belirtmiştir. Radek’in Stalin’in dostu olduğu için kurtulduğunu düşünen Apaydın, Radek’in Buharin ve Rikov’un yanında üçüncü merkez olduğu ifadesine de yer vermiştir. Bu isimlerin tutuklandıkları da aldığı duyular arasındadır. Yejev’un ılımlı olduğu yorumunun doğru olmadığına vurgu yapan Apaydın, “Yejev, Yagoda’dan daha müthiş ve amansız çıktı ve tevkifat her tarafta telaş verecek kadar kesafetle devam etmektedir,” tespitini yapmıştır. Siyasî rical için yapılan bu davalar sürerken ilan edilmeyen davalarda pek çok insanın komplo suçlaması ile tutuklandığı veya idam edildiği bilgisi Büyük Temizlik’in bilinmeyen boyutlarının olduğunu Ankara’ya göstermiştir.⁷²

Apaydın, tasfiyeleri Stalin’in muhalefeti ezmek için son günlerde “hükümet makinasını ne istikamette çalıştırdığını” gösterdiği yorumunda bulunarak partideki tasfiye ile üyelerin 300.000’e kadar indiği bilgisini vermiştir.⁷³ Apaydın’ın raporundan tüm yabancıların şiddetli bir terör politikasının uygulandığını kabul ettiklerini ve bu terör politikasına teveccüh gösterilmediği ortaya çıkmaktadır. Apaydın, bu politikanın içeride ve dışarıda Sovyet rejiminin istikrarı ve barışseverliğine atfedilen ümitleri zayıflatacak hatalı bir hareket tarzı olarak görüldüğünü de eklemiştir.⁷⁴ Tüm bu yaşananlar, “rejimin iflasi” olarak değerlendirilmiş, önceki senelerde SSCB’nin istatistiklerle ortaya koyduğu parlak sonuçların da gerçekçi olmadığını düşünülmesine neden olmuştur. Apaydın; yaşananların Almanya, Japonya ve Polonya gibi SSCB rejiminin şiddetli aleyhtarı olan ülkeler için taarruz fırsatı hazırladığını, 1938 yazı için Dünya Harbi’ni beklemek gerektiğini de belirtmiştir.⁷⁵

⁷⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 5. Davies, Stalin’e hayranlık beslediği gibi *Büyük Terör* dönemi ile ilgili raporlarında Stalin’den yana tavır almış kendisine karşı çıkan Doğu Avrupa Şubesi’nin tasfiye edilmesine neden olmuştur, bk. Sean McMeekin, *Stalin’in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı’nın Yeni Tarihi*, çev. Zeynep Demir, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 64-65.

⁷¹ Leonid Serebriyakov (1888/1890?-1937); Bolşevik ... 1905’te partiye katılan Serebriyakov hem devrim sırasında hem de İç Savaş sırasında önemli görevler üstlenmiştir. 1925 sonrasında Stalin’e karşı muhalefetin önemli isimlerinden oldu. ABD’ye gönderilen ve partiden ihraç edilen Serebriyakov, 1930’da partiye geri döndü. Karayolu Taşımacılığı Halk Komiseri oldu. Paralel Merkez Davası’nda yargılandı ve 1937’de infaz edildi. Serebriyakov Leonid Petroviç, “Vospominaniya o GULAGe i ikh avtory,” erişim 21.08.2023, <https://vgulage.name/authors/serebrjakov-leonid-petrovich/?highlight=%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%CC%81%D0%B4+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%CC%81%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%CC%81%D0%B2>

⁷² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 6-7.

⁷³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 7. Partideki ihraç sayısının abartılı olduğu görülmektedir, 1937’de partiden ihraç edilenlerin sayısı 100.000’dir. Bk. J. Arch Getty, *The Origins of the Great Purges The Soviet Communist Party Reconsidered 1933-1938* (Londra: Cambridge University Press, 1985), 177.

⁷⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 7-8.

⁷⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 8.

Görüldüğü üzere 1933-1935 arasında gerçekleştirilen hazırlıklar, partideki tasfiyeleri kolaylaştırmıştır. Olası bir savaş öncesinde muhtemel bir müttefik olabilecek SSCB, istikrarsız görünümüyle itidal tavsiye eden Batılı ülkeler nezdinde güvenilirliğini kaybetmiştir. Yaşanan gelişmeler ise terörün azalacağını göstermediği gibi SSCB'deki istikrarsızlığı fırsat bilen ülkelerin varlığı nedeniyle savaşın yakın bir tarihte gerçekleşeceği düşüncesine neden olmuştur. Bu da SSCB'de yaşanan Büyük Temizlik'in dış etkenlerden kaynaklandığı düşüncesi kadar Büyük Temizlik'in de dış gelişmeleri etkilediğini ortaya koymaktadır.

c) Apaydın'ın Değerlendirmesi

Apaydın'ın 28 Şubat 1937 tarihli raporu, Büyük Temizlik sürecinden geçen SSCB'nin durumunu iç ve dış gelişmeler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu raporda SSCB'nin istikrarsız görüntüsünün yarattığı savaş tehlikesine odaklanılması, 1938 yazında savaş beklentisi içerisinde olduğu göz önüne alınırsa, SSCB'nin savaş öncesi durumunu ortaya koymayı hedeflediği görülebilir.

Apaydın, dünyayı aşırılıkçı ile demokrasi kampı olarak ikiye ayırmaktadır. Aşırılıkçı kampta bulunan SSCB, İtalya, Almanya ve Japonya sosyalizm ve totaliter karakterde ne kadar ortak olsalar da SSCB'yi bunlardan ayıran unsur *enternasyonalizmdir*.⁷⁶

Her aşırılıkçı fikrin yıkıcı olmakla birlikte iktidara geldikten sonra yapıcı olabileceğini kaydeden Apaydın, SSCB'nin önünde duran iki yoldan ilk olarak yapıcı politikasını aktarmıştır. Apaydın'a göre altı aydan beri devam eden tasfiyeler, dünya devrimi isteyen Troçkistlerin zararlı bir kuvvet olmaktan çıkmasını sağlamıştır. Stalin'in Komintern'deki *Halk Cephesi* politikası, özel mülkiyet ve üretime anayasada yer vermesi rejimin devletçi yapıya evrildiğini göstermektedir. Ancak bu politikalar başlı başına yeterli göstergeler değildir, Apaydın'a göre önemli olan Stalin'in *Tek Ülkede Sosyalizm* anlayışında ne kadar samimi olduğudur. Apaydın bu samimiyeti gösterecek soruları şu şekilde sıralar: İçerideki muhalefetle uzlaşmak taraftarı olan Kirov'un katli hadisesinin iç yüzü nedir? Kirov'un Politbüro'da ve onun yazı kurulunda yer almasına rağmen neden Moskova'ya getirilmeyerek Leningrad'da öldürülmesine kadar beklenmiştir? Muhalefeti şiddetle ezmek taraftarı olan Kaganoviç ile Yejev'un Kirov'un rekabetinden korkmaları bu hadiseyi izah eder mi? Apaydın, bu iki ismin tesiriyle Stalin'in muhalefetle barışmaya niyeti yoksa da muhalefetin temsil ettiği fikirlerin Stalin'e etkisi olup olmayacağı konusunda şüphelidir. Bu şüphesinin nedeni önceki dönemlerde yapılan tasfiyelerin muhaliflerin görüşlerini uygulamasına engel olmamasıdır.⁷⁷

Troçki'nin dış siyaset konusunda "Stalin'le beraber yürüyoruz, aramızda fark yoktur" dediğini iddia eden Apaydın; Stalin'in Troçkistleri vurup dünya kamuoyunu dünya devrimi davasından feragat etmiş gibi yapsa da hükümetler içinde ve milletler

⁷⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14. 1. Arşivde yapılan tasniflendirmede belgenin tarihi 20 Eylül 1937 olarak kaydedilmişse de belgenin üzerindeki tarihten 28 Şubat'ta yazıldığı anlaşılmaktadır. 20 Eylül 1937 tarihi Daire III'e teslim tarihidir.

⁷⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14, 1-5. Muhalifleri tasfiye etmesine rağmen fikirlerini uygulamaya koymak ile ilgili benzer bir yorumu Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'in 28 Temmuz 1930'da yaptığı görülmektedir. H. Ragıp Bey, Stalin'in solcularla mücadelesinde olduğu gibi sağcılarla mücadelesinden sonra onların fikirlerinin benimsenip benimsenemeyeceğinin bilinemeyeceğini çünkü her şeyin Stalin'in zihninde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4.

arasında antagonizmin (karşıtlık) şiddetlenmesine çalışarak Sovyet rejiminin ilerlemesini, dünyada ortaya çıkacak bir genel savaşın sonucunda aradığını öne sürmektedir. Apaydın, iki ihtimalden hangisinin gerçekleşeceğini kolektifleştirme politikasının hareket tarzından anlaşılacağı tespitinde bulunmuştur.⁷⁸ Stalin-Troçki arasındaki fikir ayrılığının iç ve dış gelişmelere etkisinin değerlendirilen bu raporda, ikili arasındaki ılımlı-radikal ayrımının muğlak olduğunu ortaya konulması önceki raporlarda vurgulanan Stalin'in devlet adamlığı özelliğinin güvenilmez görüldüğünü ortaya koymaktadır. Apaydın'ın kolektifleştirme üzerinden yaptığı tespit ise, Stalin'in öngörülemez yapısının önüne geçerek SSCB'nin olası savaşta bulunacağı yeri somut bir veriye dayandırma maksadı taşımaktadır.

Apaydın, Büyük Temizlik'in dış nedenlerini ortaya koymaya 31 Ekim 1937 tarihli raporunda da devam etmiştir. Apaydın, Sovyet yetkililerinin Almanya hakkındaki derin kuşkularından bahsederek Almanların SSCB topraklarında gözü olduğunu ve ilk fırsatta SSCB'ye saldıracaklarını öngördüklerini aktarmıştır. Kuşkularının dayanaklarının biri, eski muhalifler ile Almanların iş birliği iddiasıdır. SSCB'deki memnuniyetsizlik ve ekonomik durgunluğun Almanlar için ümit verici olduğunu kaydeden Apaydın, makamı ne olursa olsun sadakatsizliğin en ufak şüphesini kurşunun takip ettiğini, ayrıca orduda mareşalinden neferine kadar tasfiye yapıldığını belirterek tasfiyelere karşı tepkisizliği iktidarın gücüne bağlamıştır. Yürütülen politikanın komünizmle alakası olmadığını, terör politikasının ekonomide bir durgunluğa yol açacağından endişelendiğini belirtmiştir.⁷⁹ Bu tespitler de yaşanan tasfiyelerin Alman tehdidi gölgesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Apaydın'ın Stalinist tasfiyelerin komünizmle bir ilgisinin olmadığını belirtmesi savaş tehdidi altındaki SSCB ile ilgili yapılacak değerlendirmelerde Marksist teoriden çok pratik kaygıları önde tutmak gerektiğinin göstergesidir.

Yakın savaş tehdidinin Sovyet liderler ile yapılan görüşmelerin ana gündem maddesi olduğu anlaşılmaktadır. Büyükelçilikteki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Mareşal Budyonni, alkollü bir halde Apaydın'a Almanların Batı'daki hedeflerini gerçekleştirmeden SSCB'ye giremeyeceğini bunun da 7-8 senelik bir iş olduğunu keza Almanların Batı'daki hedeflerine ulaşmak için uğraşmasına İngiltere ve Fransa'nın sessiz kalmayıp savaşa tutuşacaklarını kendilerinin de bunu uzaktan seyredeceklerini söylemiştir.⁸⁰ Apaydın, Mareşal'in Polonya'dan bahsetmemesine dikkat çekmiştir. Japonya tehdidi hakkında Mareşal, Japonların Çin ile on sene uğraşıp eriyebilecekleri görüşündedir.⁸¹ Budyonni'nin verdiği cevaplar, Apaydın'ın 28 Şubat 1937'de yazdığı ikinci ihtimalin yani SSCB'nin radikal bir tutum takınıp devletler arasındaki karşıtlığı kışkırtarak bu savaşın sonucuna bel bağlayabileceği ihtimalinin Sovyet yetkililerinin politikasının bir parçası olduğunu göstermektedir.

d) Kızıl Ordu'daki Tasfiyeler ve Tasfiyelerin Yankıları

Sovyet liderlerinin partide ve devlet kadrolarında güvenilmez unsurları savaş tehdidi nedeniyle temizlemesi savaşı yürütecek ordunun da güvenilmez unsurlardan

⁷⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14, 5.

⁷⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.264.

⁸⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75. Tarih: 31.10.1937.

⁸¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75, 1.

temizlenmesi gerektiği sonucuna ulaşmalarına neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere Litvanya Büyükelçisi Baltrusaitis'in partideki kaynaklarına dayanarak ordudaki Troçkistlerden bahsettiği konuşması, orduda da bir temizlik hareketinin işaretçisi olmuştur. Nitekim birkaç ay sonra Nikolay Yejov, Aralık 1936'da yaptığı konuşmada "endüstrideki sabotaj örgütlerini açığa çıkardıklarını ancak düşmanlar için daha fazla fırsat sunan -sadece Troçkistlerin değil diğer tüm pislikleri de barındıran- orduda neden bu 'haşerelerin' ortaya çıkarılmadığı" sorusunu partililere yöneltmiştir.⁸² Ancak orduda tasfiyelerin başlaması için henüz erkendir.⁸³

Aynı tarihlerde İspanya İç Savaşı ile ilgili raporlar alan Stalin, İspanya'daki Sovyet ticaret temsilcisi Artur Staşevski'den aldığı raporda ordunun yüksek kademelerinde faşist bir örgüt olduğu iddiasını okumuştur. Birkaç ay sonra Stalin'in İspanyol yazarlara Cumhuriyetçilerin Genelkurmay'ının güvenilmez olduğunu söylemesi Whitewood'a göre başlayacak Kızıl Ordu tasfiyesi arifesinde kendi genelkurmayına da güvenmediğini yansıtmaktadır.⁸⁴ Bu tarihten tasfiyenin başına kadarki dönemde yaşanan uluslararası gelişmeler, SSCB'nin totaliter rejimler tarafından doğu ve batıdan kuşatılması anlamına gelmektedir. İspanya'da yaşanan gelişmelerin üzerine Almanya, İtalya ve Japonya arasındaki ittifakın sağlanması zaten savaş tedirginliği içerisinde olan Stalinist liderliğin histerisini artıran gelişmeler olmuştur.⁸⁵

Mayıs 1937'de SSCB'nin Fransa ile yapmak istediği iki ülke genelkurmayı arasında iş birliğini artırmayı hedefleyen paktın İngiltere ve Fransa arasında imzalanması, SSCB'yi harekete geçirmiştir. Fransa'nın Moskova Büyükelçisi Coulondre bu antlaşmayı temin için Paris'e gitmişse de eli boş döndüğü Paris Büyükelçisi Suat Davaz'dan öğrenilmektedir.⁸⁶ Birkaç gün sonra Londra'daki taç giyme törenine katılması beklenen Tuhaçevski'nin heyete katılmaması tutuklama söylentilerini artırmıştır.⁸⁷ Yejov, saldırı ihbarı nedeniyle Tuhaçevski'nin heyete katılmadığını açıklamış, dışarıya ise sağlık sebepleri gerekçe gösterilmiştir. Whitewood'a göre ise asıl amaç, Tuhaçevski'yi ülkede tutmaktır.⁸⁸

Apaydın, 11 Şubat 1937 tarihli raporunda bu tasfiyeyi sezdiğinden konuyu Sovyet Dışişleri yetkililerine sormuştur. Yetkilinin yalanlamasından üç ay sonra ise tutuklamalar başlatılarak Kızıl Ordu'nun tasfiyesine girişilmiştir. Bu davalar kapalı bir şekilde gerçekleştiğinden Türk Diplomatik Arşivi'nde yalnızca basına yansıyan haberler ve

⁸² Marc Jansen & Nikita Petrov, "Staliniskii pitomets" Nikolai Ezhov (Moskova: Rosspen, 2008), 269. Yejov aynı konuşmasında ordudaki zararlı unsurları bulmakla görevlendirilen "Ordu Özel Bölümü"nü daha saldırgan bir tutum almasını da savunmaktadır.

⁸³ Peter Whitewood, *The Red Army and the Great Terror Stalin's Purge of the Soviet Military* (Kansas: University of Kansas Press, 2015), 212.

⁸⁴ Whitewood, *The Red Army...*, 215-216. Stalin'in İspanyol yazarlarla görüşmesi için ayrıca bk. Georgi Dimitrov, *Günlük*, C. 1, çev. Rüstem Aziz (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), 170.

⁸⁵ SSCB'nin Fransa ile savunma paktı imzalamasından sonra Almanya'nın Ren bölgesine girmesi, İtalya ile Almanya'nın ortak cephe kurması, Almanya'nın Japonya ile Anti-Komintern Pakt imzalaması bunların yanı sıra Hitler'in SSCB'ye yönelik planlarını alenen belirtmesi bu histerinin nedenleri arasındadır. Bk. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 196-205.

⁸⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35030.138273.10. Coulondre'nin anılarından büyükelçi olarak görevine başlamadan önce General Gamelin'den Kızıl Ordu'nun durumunu öğrenmesi ve olası çatışma durumunda SSCB'nin yapabileceği yardımı öğrenmesi talimatını alması Kızıl Ordu'nun SSCB ile ilişkilerdeki kilit rolünü göstermesi açısından önemlidir. Bk. Coulondre, *De Staline à Hitler*, 18.

⁸⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35054.138111.133.

⁸⁸ Whitewood, *The Red Army...*, 233-238.

tepkiler yer aldığı belirtilmelidir. Tasfiyenin başlamasından sonra Maslahatgüzar Alkent, Kızıl Ordu Siyasî Komiseri Gamarnik'in Troçkistler ile alakasının keşfedileceğinden korktuğu için intihar ettiği haberini iletmiştir.⁸⁹ Alkent, bir sonraki raporunda suçlanan mareşal ve generallerin suçlarını itiraf ettiklerini; suçlamaların vatan, millet ve Kızıl Ordu'ya ihanet, casusluk ve Kızıl Ordu'yu Sovyetler aleyhine sabote ederek kapitalizmi kurmak olduğunu bildirmiştir.⁹⁰ Nihayet cezası onaylanan sekiz isim infaz edilmiştir.⁹¹

Apaydın'ın bu tasfiyeler hakkındaki düşüncesi sert bir tona sahiptir ve raporunda Paralel Merkez Davası ile başlayan şüphelerin yerini kesin düşüncelere bıraktığı görülmektedir. İnfazın gerçekleşmesinden dört gün sonra Apaydın, yazdığı raporda bu olayı "dehşet saçan bir icraat" olarak değerlendirmiş ve kimsenin bu olayı konuşmaya cesaret edemediğini de belirtmiştir.⁹² Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Çervekov'un intiharının basına yansıdığı şekilde ailevi sebeplerden değil siyasî sebeplerden olduğunu düşünen Apaydın, tasfiyelerin ortak özelliğine dikkat çekerek bir örüntünün varlığına dikkat çekmiştir: "Hadiselerin inkişafı tarzına dikkat edilince görülüyor ki her davada bir intihar eden bir adam bulunuyor diğerleri mahkemeye çıkıp her istenileni kabul ve itiraf ediyorlar. Bundan anlaşılan; itiraf etmeyi kabul etmeyenleri derhal zabıtada öldürüyorlar, itiraf edenlere ise mahkûm olduktan sonra cezaı tahfif (*hafifletme*) ümidi veriliyor."⁹³ Yakın savaş tehdidinin bulunduğu komşu ve müttefik bir ülkede ordudaki tasfiye, SSCB'ye güvensizliğin nedeni olmuştur.

Bu güvensizlik, Apaydın'ın dava sürecine odaklanarak iddianame ve basındaki suçlamalar ile verilen hükmün farklılığına dikkat çekmesini sağlamıştır. Bu isimler casuslukla suçlanmalarına rağmen hükmün dayandığı maddede casuslukla ilgili madde yoktur. Bundan yola çıkan Apaydın'a göre mahkeme bu kişilerin casusluğunu tespit edememiş, hükümet ve rejime karşı ihtilal eylemlerinden suçüstü yakalanmışlardır. Tasfiyenin bir başka hukukî meselesi ise soruşturmanın Harbiye Nezareti yerine GPU nezdinde yürütülmesidir; ayrıca Apaydın, Tuhaçevski'nin tutuklama esnasında dövülmesi ve Eydeman'ın tabancayla yaralanması gibi ağır muamelelerin Vorosilov'a karşı bir ihtar olduğunu düşünmektedir. Bu ihtarın gerekçesinin arka planını Vorosilov ve Stalin arasında 1931-1932 senesinde gerçekleşen bir kavgadan sonra iki ismin birbirine güvenmediği hakkındaki duyumlarıdır. Basına yansıyan GPU ve Kızıl Ordu mensupları arasındaki kavga ise Apaydın'a göre önemlidir ve iki kurum arasındaki kavga tasfiyenin de nedenidir. İkazın yerine ulaştığını bildiren Apaydın, Vorosilov'un bir beyanname ile suçlulara lanet ettirildiğini aktarmıştır.⁹⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Kızıl Ordu tasfiyeleri, şahsî ve kurumlar arasındaki çatışma olmak üzere iki nedene dayandırılmaktadır.

⁸⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.15.

⁹⁰ Suçlanan isimler Mareşal Mihail Tuhaçevski, İona Yakir, İeronim Uboreviç, Robert Eydeman, August Kork, Vitovt Putna, Boris Feldman, Vitaly Primakov ve Yan Gamarnik gibi üst düzey isimler sıralanmıştır. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.14.

⁹¹ Cezanın onaylanması için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.12. Bu isimlerin infaz edildiği haberi için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.11.

⁹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6.

⁹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 1-2.

⁹⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 2-4.

Apaydın, Stalin'i intikamcı bulmaktadır. Stalin'in eşinin ölümünün doğal nedenlerden olduğu raporuna imza atmayan tek doktora yönelik suçlamaları intikamcılığına bağlamaktadır. Apaydın, ayrıca GPU'nun yöntemlerine ilişkin güvensizliği de belirterek karışık ortamda Sovyetlerin iç siyaset icaplarını takdir etmenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunların Sovyetler için menfi mahiyette olduğunu belirten Apaydın, Kızıl Ordu tasfiyesi için şu yorumda bulunmuştur: "Sovyetlerin yegâne mesnetleri Kızıl Ordu idi. Her şeyi, hatta halkın asgari yaşama ihtiyacını da onun teçhizi (donanımı) uğruna feda etmişlerdi... O da içinden yıkılacak gibi bir manzara gösteriyor." Apaydın'a göre krizden çıkış, Stalin'in Başkumandan olması ile mümkündür.⁹⁵

Bundan önceki raporlarda Stalin'e karşı şüpheler daha çok onun öngörülemezliği yönündeyken bu raporda açıkça "intikamcı" olduğunun belirtilmesi muhtemelen davaların şahsî gerekçelerini vurgulamak maksatlıdır. Apaydın'ın Kızıl Ordu'nun SSCB'nin tek dayanağı olduğu vurgusu da önemlidir ki, SSCB'nin Londra Büyükelçisi Ivan Mayski bu dönemde kendisine en çok sorulan sorunun Kızıl Ordu tasfiyesi olduğunu yazmaktadır.⁹⁶ Apaydın, 22 Haziran 1937 tarihli raporunda daha önce suçlama ile ilgili tespitlerinin doğrulandığını göstererek mareşal ve generallerin casusluk nedeniyle değil "Bonapartizm"i temsil etmeleri nedeniyle idam edildiklerini belirtmiştir. Kızıl Ordu'daki bu krizin Dörtler Paktı⁹⁷ teşebbüsünü kolaylaştıracağını ifade eden Apaydın, Fransa Büyükelçisi Coulondre'nin Sovyetler'in çaresiz kalması durumunda Almanya ve İtalya ile anlaşabileceği yorumunu da aktarmıştır.⁹⁸

Kızıl Ordu'da gerçekleştirilen üst düzey tasfiyenin Fransa ile askerî ittifak arayışı içerisinde olan SSCB için olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Paris Büyükelçisi Davaz, Fransa Genelkurmay Başkanı Yardımcısı General George'un kendisine son olaylar nedeniyle iki genelkurmayın birlikte çalışmasına imkân kalmadığını söylediğini aktarmıştır. General ayrıca Rusya adına Fransa'ya gelen ve en büyük askerî rütbeyle birinin askerî evrakları düşman ülkeye vermekle suçlanarak idam edilmesi nedeniyle bu kişinin yerine gelecek kişiye karşı da güven duyulamayacağını belirtmiş ve önceki

⁹⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 4-5. ABD'nin Moskova askerî ataşesi Philipe R. Faymonville, 12 Haziran 1937'de yazdığı raporunda sanıkların vatana ihanet edebilecek kişiler olmadığından bahsederek meselenin İç Savaş döneminde getirilen ve sonrasında kaldırılan siyasî komiserlik makamının tekrar getirilmesi tartışmasından çıktığını kaydetmiştir. 1-4 Haziran 1937'de gerçekleştirilen toplantıda bu meselenin gündeme getirildiğini, Tuhaçevski ve arkadaşlarının siyasî komiserliğe karşı çıkması nedeniyle bu tercihlerinin bedelini (halkın gözünden düşme ve ortadan kaldırılma) ödediklerini yazmıştır. SSCB'nin bir parti-devleti olmasına değinen Faymonville; meselenin Komünist Parti içerisinde disiplin sorunu olduğu görüşünün doğru olması durumunda parti disiplinin haklı çıktığı, Parti'nin iradesine karşı çıkan her Parti üyesinin kaderinin ölüm olduğu ve hiçbir beceri, deneyim, zekâ ya da argümanın Parti çizgisine uymamayı haklı gösteremeyeceği sonucuna varılabileceği düşüncesiyle Apaydın'ın kanaatlerini paylaştığı görülebilir. Bk. David M. Glantz, "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army," *The Journal of Soviet Military Studies* 2/3 (1989): 426-430.

⁹⁶ Ivan Mayski *Stalin ile Churchill Arasında SSCB Londra Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri (1932-1943)*, çev. Deniz Berktaş (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 121.

⁹⁷ Dörtler Paktı; İtalya'nın Almanya, İngiltere ve Fransa ile ittifak politikasına verilen addır.

⁹⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.4. ABD askerî ataşesi "Etkin bir Kızıl Ordu son üç yıldır Avrupa'da barışı sağlayan bir güç olduğuna göre, Mareşal Tuhaçevski ve arkadaşlarının idam edilmesiyle Kızıl Ordu'nun zayıflatılması, barış için çalışan güçleri kesinlikle daha zayıf bırakmakta ve Japon ve faşist saldırganlık ihtimalini kesinlikle daha olası hale getirmektedir," tespiti Batılıların SSCB yerine Almanya'yı yatıştırma politikasını tercih etmesinin saiklerini de ortaya koymaktadır. Bk. Glantz, "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army", 431.

görüşmesinde Tuhaçevski’ye fazla açılmadığı için rahatlamıştır.⁹⁹

Kızıl Ordu’daki tasfiyeler için bir diğer yorum Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’den gelmiştir. Tanrıöver’e göre idam edilen bu isimler Almanya karşıtıdır. Tasfiyenin Romanya’nın rahatlamasını sağladığını kaydeden Tanrıöver, Bükreş’teki Fransız askerî ataşe Miralay Delmas’ın görüşlerine raporunda yer vermiştir. Delmas, ordu görevlilerinin herhangi bir siyasî düşüncesinin olmasının ihanet olamayacağını belirtir “Eğer Vorosilov’un muvafakati ve Budyeni’nin muhakemesiyle idam edilen bu generaller hakikaten Alman casusu iseler, mareşalleri ve generalleri, istisnaen bir veya iki değil, yedi sekiz hep birden bir ecnebi devlet hesabına çalışan bir ordu tamamen çürümüş demektir,” cümlesiyle de kendisine göre asıl fecaati tanımlamıştır.¹⁰⁰ Delmas’ın asıl hicap duyduğu mesele ise meslektaşlarını öldürüp onların ölüsünü casus ve hain diye teşhir eden generallerin Sovyet ordusunu çürümüş, güvenilir bir kurum olarak göstermesidir.¹⁰¹

Bütün bu yorumlar, SSCB’nin ve Kızıl Ordu’nun itibarının sarsıldığını ve muhatapları tarafından güvenilir bir ülke olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Rolland’a Batılı dostlar ile SSCB’deki dostlar ayırımında bulunan Stalin’in SSCB’deki dostlarını dinlemesi, Batılı dostlarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Suçlanan bu isimlerin Alman karşıtı oldukları da ortak kanaattir. Bu tasfiyenin gerçekleşmesinden hemen önce Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpac’ın Alman askerî mahfillerinin SSCB ile yakınlaşma taraftarı olduğu ve temasların başladığını bildirmesi tasfiyenin siyasî mahiyetini de gösterir niteliktedir.¹⁰²

Moskova Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Başkâtibi Hilmi Bayur’un 23 Temmuz 1937’de yazdığı raporda “temizleme” mücadelelerindeki faaliyet ve başarılarıyla “imanlı bir komünist, muhatabının içini sezen, keskin zekâlı” olarak tanımladığı NKVD Komiseri Yejov’un ve Başsavcı Vişinski’nin en yüksek devlet nişanı olan Lenin Nişanı ile ödüllendirildiği haberini vermesi Stalin’in bu isimlere verdiği de nişanesidir.¹⁰³ Bu ikilinin temizlemesi gereken bir muhalif grup daha kalmıştır.

e) Sovyet Karşıtı Sağ-Troçkistler Davası

Buharin¹⁰⁴ Stalin’e yazdığı mektupta genel bir siyasî tasfiyenin savaş öncesi durum ve demokrasiye geçiş ile bağlantılı olduğunu ifade ederek bu tasfiyenin kendisi olmadan yürütülemeyeceğini kabullenmiştir.¹⁰⁵ Alkent, 11 Mart 1937 tarihli raporunda 6 Mart’taki

⁹⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.8. Tuhaçevski başkanlığındaki Sovyet heyetinin Şubat 1936’da gerçekleşen Fransa ziyareti, iki ülke askeriyesinin samimiyet tesis etmesini sağladığı bilgisi için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.103.

¹⁰⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13. 2.

¹⁰¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13. 3.

¹⁰² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.13.

¹⁰³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.19. Bu raporda ilk kez Rusça “çistka” ifadesinin karşılığı olan temizleme ifadesinin kullanıldığını belirtmek gerekir.

¹⁰⁴ Nikolay Buharin (1888-1938); 1906’da Bolşeviklere katılmış teorisyendir. Birleşik Muhalefet’e karşı NEP’i destekleyen Stalin ile birlikte solcu liderlerin tasfiyesini desteklemiş ancak 1928’de Stalin’in kolektifleştirme ve hızlı sanayileşme politikasını benimsemesiyle sağ muhaliflerin lideri konumuna gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Buharin & Preobrajensk, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), 16-25.

¹⁰⁵ Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 557. Demokratikleşmeden kasıt 1936 Anayasası ile kabul edilen ilk kez gizli ve genel seçimlerin 1937’de yapılmasıdır. Böylelikle yabancı sınıflar olarak kabul edilen kesimler de oy hakkına kavuşmuştur ancak onlar da NKVD’nin 00447 No’lu Sovyet karşıtı unsurlar operasyonu ile sistem dışına

gazetelerde Buharin ve Rikov'un partinin Merkez Komitesi Genel Kurulu'nun 7 Şubat 1937'de aldığı karar sonucu partiden atıldıklarını aktarmıştır. Alkent, *Daily Telegraph*'in bu kararın mahkeme için bir başlangıç olduğu yorumunu raporunda kaydetmiştir.¹⁰⁶ Altı çizilen bu yorum, ilerleyen günlerde doğrulanacaktır.

Önceki davalarda sağcı liderlerin adları geçse de mahkemeye çıkarılmayıp sağcılar için müstakil bir dava açılmıştır. *Pravda* gazetesinde 22 Ağustos 1936'da Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası sonrasında sağcı liderlerin bu "çete" ile ilişkisinin ortaya çıkarılmasını talep eden manşetler, 1938'de gerçekleştirilecek davanın işaretçisidir. Bu haberin ardından Tomski'nin¹⁰⁷ intihar etmesi bu işareti doğru okuduğunu gösterebilir.¹⁰⁸

İlk davada adlarının geçmesinden yaklaşık iki, partideki sorgularından ise bir yıl sonra 2 Mart 1938'de "Sovyet Karşısı Sağ-Troçkistler Davası" adıyla sağcıların yargılanması başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri diken üstünde olduğundan Türk basınından konuyla ilgili haberlerde azamî hassasiyet istenmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte gazetelerde Stalin ve SSCB aleyhinde yazılar yayımlandığından Dışişleri Bakanlığı bu konuda İçişleri Bakanlığı'nı uyarmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

Önceki davalar gibi 2 Mart 1938'de kamuya açık gerçekleştirilen bu davaya Zekai Apaydın da katılmış ve görüşlerini 25 Mart 1938 tarihli raporunda izah etmiştir. Apaydın, bu raporu yazmadan iki hafta kadar önce Almanya Avusturya'yı ilhak ettiğinden olayın karamsar atmosferini raporuna da yansıtmıştır. Apaydın, 25 Mart'taki raporunda sanıkların vatana ihanetle suçlandıklarını kaydederek Kirov suikastının da sağ-Troçkistlere bağlandığını eklemiştir. Davadaki suçlamaların 1918'e kadar getirildiğini belirten Apaydın, yapılan suçlamalar ile ortaya konulan deliller arasındaki belirsizlik nedeniyle davaların siyasî olduğunu belirterek muhakemeleri Lenin'in vefatından beri çeşitli hizipler arasında süregelen kanlı rekabet davasının yeni bir safhası olarak yorumlamıştır.¹¹¹

Raporunun devamında Apaydın, Stalin ve taraftarlarının idareyi ellerinde tutabilmek için eski Bolşeviklere, özellikle Lenin'in yerine geçme potansiyeli olanlara açmış oldukları amansız mücadelenin zaman zaman meydana vurulduğunu, Troçki'nin sürgün edilmesiyle başlayan ve Stalin lehine sonuçlanan mücadelenin ne vakit biteceğini bilmenin zor olduğunu ifade etmiştir. Apaydın ayrıca bu mücadelenin -yabancı elçilerin

çıkartılmışlardır. David Shearer, "Social Disorder, Mass Repression and the NKVD during the 1930s," *Stalin's Terror High Politics and Mass Repression in the Soviet Union*, ed. Barry McLoughlin ve Kevin McDermott, (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 111.

¹⁰⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.21. Belgede 7 Şubat 1937'de partiden atıldıkları yazsa da Buharin ve Rikov önce partide sorguya çekilmiş ardından 3 Mart 1937'de partiden ihraç edilmişlerdir, bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 408.

¹⁰⁷ Mihail Tomski (1880-1936); 1904 yılında Bolşeviklere katılmış, İç Savaş sırasında Basmacı Hareketi'nin bastırılmasında rol oynamıştır. Orgbüro ve Politbüro üyesi olan Tomski, NEP politikası desteklemesi nedeniyle Buharin gibi sağcı muhalif liderlerden biri olarak anılmıştır. Mihail Pavloviç Tomski, "HRONOS," erişim 02.06.2023, http://www.hrono.ru/biograf/bio_t/tomski_mp.php

¹⁰⁸ Sağcı liderlerin 1936 Davası ve sonrasında yaşadıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rogovin, *1937 Stalin's Year of Terror*, 70-82.

¹⁰⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.4.

¹¹⁰ Haberler ve uyarı için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.66. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.64.

¹¹¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1. 2-3.

aksine- sadece kişisel hırstan kaynaklanmayıp komünizmdeki farklı hiziplerden kaynaklandığını ifade ederek mücadelenin ideolojik yönüne de temas etmiştir.¹¹²

Aynı gün yazdığı raporunda Apaydın, Rikov'un karşı devrim hazırlamak, yabancı ülkenin müdahalesini davet etmek, terör yapmak gibi amaçlarını açıkça itiraf ettiğini kaydetmiştir. Apaydın, devlet ve ordu içerisinde güçlü olmaları nedeniyle sanıkların bu itiraflarda bulunduğu yorumu dikkat çekicidir. Mareşal Yegarov'un tutuklanması haberine değinen Apaydın, SSCB'nin iç durumunu endişe verici bulmaktadır.¹¹³

Nihayet bu endişe verici durumun yani Yejev'un Zamanı'nın sona ereceğinin işaretleri, Yejev'un hastalığı nedeniyle NKVD'den alınacağı yerine Lavrenti Beria'nın atanacağı söylentileri ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ Gerek Yejev'un yardımcısı Nikolayev'in kaçması gerekse Mareşal Blüher'in Japonya'ya iltica etmesi Yejev'un mevkisinin sarsılmasının alametleridir.¹¹⁵ Nitekim Yejev iki hafta sonra NKVD'deki görevinden alınıp Su Taşımacılığı Komiserliği'ne atanmış ve Yejev'un Zamanı bitmiştir.¹¹⁶ Bundan sonra SSCB'de tasfiyeler yaşansa da hiçbir zaman 1936-1938'deki şiddette olmayacaktır.

Sonuç

1930'lu yılların başlarında yapılan idarî ve hukukî düzenlemeler -"vatana ihanet suçu"nun tanımlanması, kolektif yönetimin yerini komiserlerin tek yetkili hâle geldiği yönetime bırakması ve NKVD'nin kurulması- bu niyetle yapılsın veya yapılsın Büyük Temizlik'in kolaylıkla yürütülmesini sağlayan gelişmelerdendir. Stalin'in iktidarını sağlamlaştırmasından sonra eski Bolşevikler, parti liderliğinden uzaklaştırılsa da Stalinist liderlik tarafından güvenilmez unsurlar olarak görülmüşlerdir. SSCB'ye yönelik iç ve dış tehditlerin artmasıyla özellikle de Kirov suikastının gerçekleşmesiyle eski Bolşevikler, Stalin'in nezdinde muhalif değil terörist hatta vatan haini olmuşlardır. Bu düşmanlaştırmanın ve iktidarın mantığının görünür kılındığı yer, Moskova mahkemeleridir.

Türk diplomatların mahkeme sürecine bakışı, her davada farklılaşmaktadır. İlk davada sanık ifadelerindeki çelişkilere değinilmemesi, sanıklara yöneltilen suçların doğru kabul edilmesi yerini ikinci dava sürecinde sorgulamalara bırakmaktadır. Davaların yorumlanmasında yabancı elçilerden alınan duyular ve elçilerin yaptıkları yorumlar, Batılıların Stalin'in arzu ettiği şekilde iktidarın mantığını kavrayamadıklarını göstermektedir ki bu da Batı'nın SSCB'den uzaklaşmasına yol açmıştır. Açık gerçekleştirilen davalarda yaşananların yarattığı dehşet dışında Büyük Temizlik'in

¹¹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1, 3.

¹¹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.2. Bu davalar yerelde yapılacak tasfiyelere bir zemin teşkil etmektedir. Aydın Alizade'nin ortaya koyduğu üzere, eski Bolşeviklerin tasfiyesi sadece Stalin'in iktidarını sağlamlaştırmaya yönelik partinin önde gelen isimlerine yönelik olmakla kalmamış partinin yerel idarecilerinin tasfiyeleri de Moskova'daki davaların iddialarına dayandırılmıştır. Yöntem de Apaydın'ın açıkladığı üzere önce belli isimlerden itirafların zorla alınarak sonrasında suçlu listelerinin dolayısıyla da tasfiye ağının genişletilmesine dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın Alizade, "Red Terror in Azerbaijan: The Case of the 'Reserve Rightwing Trotskyite Center of the Counterrevolutionary Nationalist Organization' (1938-1956)," *Journal of Universal History Studies* 4/1 (2021): 58-59.

¹¹⁴ Sırasıyla bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.13783.79. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.13.

¹¹⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.14.

¹¹⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.15.

bilinmeyen boyutlarının da olduğu vurgusu, SSCB'deki terör politikasının kapsamının genişliğine işaret etmektedir.

Türk diplomatların tasfiyelere bakışı SSCB'deki gerilimlerin izini taşımaktadır. Parti içindeki gelişmeler, hizipler arasındaki teorik farklılıklar üzerinden okunmuştur. Tek Ülkede Sosyalizm ile Sürekli Devrim teorilerini savunanlar arasında gerçekleşen çatışma, uluslararası gelişmelerin merceğinden incelenmiştir ki bu tavır, tasfiyeleri Stalin ve Troçki arasındaki şahsî kavgaya bağlayan dönemin diğer yabancı diplomatlarının görüşünden ayrılmaktadır. Bu teorilerin uluslararası gelişmeler ışığında değerlendirilmesi, olası savaş tehdidiyle de ilgilidir. Bolşevik ihtilalinin nasıl gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda Alman tehdidinin tasfiyelerde büyük rol oynadığı görülmektedir. Eski Bolşeviklerin, rejim için her şeyi yapma fedakârlığı, mekanik boyun eğişleri uğradıkları baskıların yanı sıra 1917 devriminde Çarlık'ın akıbetini SSCB'nin yaşamaması duygusu ile de ilişkilidir. SSCB'deki bu kaotik durumda Türk diplomatların odaklandığı esas mesele, olası bir savaşta SSCB'nin hangi tarafta yer alacağıdır. Stalin'in öngörülemeyen yapısı nedeniyle farklı olasılıklar değerlendirilse de SSCB'nin kolektifleştirme politikasının esas belirleyici olacağı yönündeki değerlendirme, literatürde karşılaşılmayan bir tespittir, keza Stalin'i yönlendiren unsurun teori yerine pratik olduğu da Türk diplomatların değerlendirmelerinde sıklıkla değinilen bir husustur.

Olası bir savaşın yürütücüsü olacak Kızıl Ordu'nun mareşal ve generallerinin tasfiye edilmesi, SSCB'nin müttefikleri Türkiye ve Fransa için şok edici bir gelişme olmuştur. Kızıl Ordu'da gerçekleştirilecek tasfiye söylentisi dahi raporların diline yansımıştır. Türk diplomatlar için 1937 öncesinde herhangi bir eleştiri konusu olmayan Stalin, 1937 sonrasında kişisel özellikleriyle ağır bir şekilde eleştirilen isim hâline gelmiştir. SSCB'nin uluslararası itibarının ana unsuru olan Kızıl Ordu'nun, hain ve ajanlarla dolu olduğunun ilan edilmesi savaş öncesinde itibarını sarsan bir adım olmuştur. Büyük Temizlik, SSCB'nin uluslararası alandan dışlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Temizliği yürüten ve Lenin nişanı ile ödüllendirilen Yejev'un tasfiyesi ve NKVD'deki temizlik ile ilgili ise bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Bu kısıtlılıklar, SSCB'deki genel tablonun nasıl değerlendirildiği ile ilgili bir yorumlara ulaşılmasını engellemektedir. Daha sağlıklı bir değerlendirme için arşivin tamamen erişime açılmasının beklenmesi gerekmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34487.135865.48.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136783.73.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.1.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137100.6.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.44.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.37.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.43.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.42.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.38.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.41.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34993.138036.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35231.138611.40.
BCA, TDA, Yer No: 571, Fon No: 34846.137077.36.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.30.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.26.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.27.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35212.138573.19.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.264.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35030.138273.10.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35054.138111.133.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.15.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.12.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.11.

- BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.8.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.103.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.19.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.21.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.66.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.64.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.13783.79.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.15.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

- Alizade, Aydın. "Red Terror in Azerbaijan: The Case of the 'Reserve Rightwing Trotskyite Center of the Counterrevolutionary Nationalist Organization' (1938-1956)." *Journal of Universal History Studies* 4/1 (2021): 54-66.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008.
- Benvenuti, Franseco. "The 'Reform' of the NKVD, 1934." *Europe-Asia Studies* 49/6 (1997): 1037-1056.
- Buharin & Preobrajensk, *Komünizmin Abecesi*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Canpolat, Mukaddes. "Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938." *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2022.
- Coulondre, Robert. *De Staline à Hitler: Souvenirs de Deux Ambassades 1936-1939*. Paris: Hachette, 1950.
- Çuyev, Feliks. *Molotov Anlatıyor Stalin'in Sağ Koluyla Yapılan 140 Görüşme*. Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu & Suna Kabasakal. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Davies, R. W. & Stephen G. Wheatcroft. *The Industrialisation of Soviet Russia 5: The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931-1933*. Londra: Palgrave Macmillan, 2009.
- Dimitrov, Georgi. *Günlük C. 1*. Çev. Rüstem Aziz. İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.
- Edt. Khlevniuk, Oleg V. vd. *The Stalin-Kaganovich Correspondence 1931-36*. Çev. Steven Shabad. New Haven & Londra: Yale University Press, 2003.
- Getty, J. Arch & Oleg V. Naumov. *The Road to Terror: Stalin and Self-Destruction of the*

- Bolsheviks, 1932-1939*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 1999.
- Getty, J. Arch & Oleg V. Naumov. *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist"*, Londra: Yale University Press.
- Getty, J. Arch. *The Origins of the Great Purges The Soviet Communist Party Reconsidered 1933-1938*. Londra: Cambridge University Press, 1985.
- Glantz, David M. "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army." *The Journal of Soviet Military Studies* 2/3 (1989): 417-438.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. *Stalin's Loyal Executioner People's Commissat Nikolai Ezhov 1895-1940*. Stanford: Hoover Institution Press, 2002.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. "Mass Terror and the Court: The Military Collegium of the USSR." *Europe-Asia Studies* 58/4 (2006): 589-602.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. *"Staliniskii pitomets" Nikolai Ezhov*. Moskova: Rosspen, 2008.
- Kareniauskaitė, Monika. "The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917-1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR." *Lithuanian Historical Studies* 20 (2015): 151-182.
- Ken, Oleg N. & Rupasov, Aleksandr İ. *Politbyuro TSK VKP(b) I Otnosheniya SSSR S Zapadnymi Sosednimi Gosudarstvami (konets 1920-1930-kh gg)*. St. Petersburg: Yevropeyskiy Dom, 2000.
- Khlevniuk, O. V. *Politbyuro Mekhanizmy Politicheskoy Vlasti v 30-ye Gody Podrobneye*. Moskova: ROSSPEN, 1996.
- Khlevniuk, Oleg V. *1937-y: Stalin, NKVD i Sovetskoye Obschestvo*. Moskova: Respublika, 1992.
- Khlevniuk, Oleg V. *Stalin: New Biography of a Dictator*. Çev. Nora Seligman Fovorov. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015.
- Kolektif. *Writings of Leon Trotsky 1936-1937*. New York: Pathfinder Press, 1978.
- Lenoe, Matt. "Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter." *The Journal of Modern History* 74/2 (2002): 352-380.
- Lewin, Moshe. *Sovyet Yüzyılı*. Çev. Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Mayski, Ivan. *Stalin ile Churchill Arasında SSCB Londra Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri (1932-1943)*. Çev. Deniz Berktaş. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- McMeekin, Sean. *Stalin'in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı'nın Yeni Tarihi*. Çev. Zeynep Demir. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Medvedev, Roy. *Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Rogovin, Vadim Z. *1937 Stalin's Year of Terror*. Çev. Frederick S. Choate. Michigan: Mehring Books, 1998.
- Sedov, Lev. *Kızıl Kitap*. Çev. Halil Çelik. İstanbul: Prinkipo Yayıncılık, 2008.
- Shearer, David R. & Vladimir Khaustov. *Stalin and the Lubyanka A Documentary History of the Political Police and Security Organs in the Soviet Union, 1922-1953*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015.
- Shearer, David R. "Social Disorder, Mass Repression and the NKVD during the 1930s", Edt. McLoughlin, Barry & McDermott, Kevin. *Stalin's Terror High Politics and Mass*

- Repression in the Soviet Union*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Stalin, J. V. *Eserler*. C. 12. Çev. Süheyla Kaya. İstanbul: İnter Yayınları, 1992.
- Tucker, Robert C. *Stalin in Power The Revolution from Above 1928-1941*. New York & Londra: W.W. Norton Company, 1990.
- Weissman, Susan. "Mark 'Etienne' Zborowski: Portrait of Deception-Part 1." *Journal of Socialist Theory* 39/4 (2011): 583-609.
- Whitewood, Peter. *The Red Army and the Great Terror Stalin's Purge of the Soviet Military*. Kansas: University of Kansas Press, 2015.
- Erdoğan Ahmet. "Stalin'den Çeviriler." Erişim 25.02.2023.
https://www.academia.edu/44999738/Stalinden_%C3%87eviriler
- "Interview of Stalin, Revolutionary Democracy." Erişim 25.02.2023.
<https://www.revolutionarydemocracy.org/rdv23n1/rolland.htm>
- Zinoviev, Gregory. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/z/i.htm>
- Kamenev, Leon. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/k/a.htm#kamenev>
- Leon Trotsky. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/t/r.htm>
- Yezhov Nikolai Ivanovich. BRITANNICA. Erişim 31.05.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Ivanovich-Yezhov>
- Kirov, Sergei. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Sergei-Kirov>
- Genrikh Grigoryevich Yagoda. "OXFORD REFERENCE." Erişim 01.06.2023.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803125233232>
- Kliment Yefremovich Voroshilov. "OXFORD REFERENCE." Erişim 01.06.2023.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803120240618?rsk=KINHod&result=7>
- Karl Radek. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Karl-Radek>
- Georgy Leonidovich Pyatakov. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Georgy-Leonidovich-Pyatakov>
- Grigori Sokolnikov. "SPARTACUS EDUCATIONAL." Erişim 01.06.2023. <https://spartacus-educational.com/RUS-Grigori-Sokolnikov.htm>
- Mikhayl Tukhavhevsky. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Mikhayl-Tukhachevsky>
- Stomonyakov Boris Spiridonoviç. "MEMORY KOMMUNARKA." Erişim 02.06.2023.
https://memory-kommunarka.ru/person/3766/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B

D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_1882

Serebryakov Leonid Petroviç. “Vospominaniya o GULAGE i ikh Avtory.” Erişim 21.08.2023.

<https://vgulage.name/authors/serebrjakov-leonid-petrovich/?highlight=%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%CC%81%D0%B4+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%CC%81%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%CC%81%D0%B2>

Tomski Mihail Pavloviç. “HRONOS.” Erişim 02.06.2023.
http://www.hrono.ru/biograf/bio_t/tomski_mp.php

